

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÛ'L-MUÎN EN-NESEFÎ'NİN İMAN VE TEKFİR ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Şafak ÇATAL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL

SAMSUN, 2014

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÛ'L-MUÎN EN-NESEFÎ'NİN İMAN VE TEKFİR ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Şafak ÇATAL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin/Doktora Tezinin/Sanatta Yeterlik çalışmasının, bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

10/03/2014

Şafak ÇATAL

TEZ KABUL VE ONAYI

(Şafak ÇATAL) tarafından hazırlanan (Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin İman ve Tekfir anlayışı) başlıklı bu çalışma, (___/___/___) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/ Sanatta Yeterlik Çalışması olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Enstitü Müdürü

ÖZET

Ebû'l-Muîn En-Neseî'nin İman Ve Tekfir Anlayışı

Şafak ÇATAL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek lisans, Şubat/2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL

İlk dönem İslamdüşünce tarihinde en çok tartışmaya yol açmış konulardan birisi de iman-tekfir konusu olmuştur. Fitne olaylarını (Cemel ve Siffin Savaşları) takip eden süreçte tartışılan temel mesele bu savaşlarda ölen ve öldürenlerin durumu idi. Bu tartışmalar daha sonra konunun kelâmi boyutta ele alınması sonucunu doğurdu ki bunlardan birisi de kişiyi neyin imandan çıkaracağı problemi idi.

Yaşadığı dönem ve sonrasında Mâtürîdî kelâm ekol'ünün en büyük iki simasından birisi de Ebû'l-Muîn Neseî'dir.

Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inden daha sistematik kabul edilen Neseî'nin *Tabsiratü'l-Edille*'si bu alandaki tartışmalara ciddi katkıda bulunması bakımından önem arz etmektedir. Bu eser 1993 yılında C. Salamé tarafından neşredilmiştir. Bu yüzden, iman-tekfir konusunu, bu tarihten önce, ele alan çalışmalarda *Tabsıra*'dan bahsedilmemektedir. Konuyu bu eserde ele alındığı şekliyle incelememiz bu alandaki tartışmalara katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: İman, Tekfir, Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, Mâtürîdî.

ABSTRACT

Abu'l-Mu'in Al-Nasafi's Understanding of Iman and Takfir

Şafak ÇATAL

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, February/ 2014

Advisor: Assist. Prof. Ibrahim Hakkı INAL

One of the subjects discussed in the history of early Islamic thought is the discussion of *iman* and *takfir*. Following the political strife and First and Second Fitna, namely Jamal and Siffin, the main issue was the position of those killed fellow muslim brother in these events. The discussions of these subjects resulted in serious theological issues, one of them being the question of the membership of Islamic Community.

One of the two most celebrated figures of Mâtürîdî school is Abu'l-Muin an-Nasafi. His book, *Tabsira al-Adilla*, a work considered by many as more systematical than that of al-Mâtürîdî, is very important in that it made a considerable contributions to these issues.

This work was first edited in 1993 by C. Salamé. Therefore, in the studies devoted to this subject there is no mention of *Tabsira*. Our discussion of the subject as reflected in *Tabsira* will contribute to the discussion of the subject.

Key words: Faith, Takfir, al-Nasafi, *Tabsira al-adilla*, Mâtürîdî.

ÖNSÖZ

İslam Tarihinde, Hz. Peygamberin vefatını takip eden dönemde fitne olayları vuku bulmuş, Cemel ve Sıffin Savaşlarında birçok Sahabi ölmüştür. Bu savaşlarda kimin haklı olduğuyla ilgili olarak başlangıçta siyasi boyutta devam eden tartışmalar daha sonraları teorik boyuta da taşınmıştır. Bunun neticesi olarak da ilk dört halife arasında fazilet sıralamasının nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar kadar bu savaşlarda ölenlerin durumu, adam öldürmek gibi büyük bir günahı irtikâp etmiş olanların ahirette ne olacağı (mürtebib-i kebirenin durumu) gibi hususlar, çokça tartışılan itikâdî konular arasında yer almıştır. Büyük günahın kişiyi mümin olmaktan ve dolayısıyla İslam toplumunun mensubu olmaktan çıkarıp çıkarmayacağı da bu bağlamda ele alınan konulardan bir diğeri olmuştur. Böylece imanın tarifi ya da sınırları ve mürtebib-i kebirenin akibetinin ne olacağı tartışmaları ilk dönem siyasi hadiselerin sebep olduğu bir problem olarak ortaya çıkmış olsa da, daha sonra çok sayıda müstakil risalenin yazılacağı önemli konulardan birisi olmuştur.

İlk dönemde *Kitabu'l-iman*, *er-Risale fi'l-iman* ve benzeri başlıklarla kaleme alınan eserlerde ele alınan bu konular daha sonraları kelâm ve mezhepler tarihi eserlerinde ayrı bölümler halinde incelenmiştir. İslam Mezhepleri tarihi müellifleri, mensubu oldukları mezhebin görüşlerini savunmuş, muarızlarının görüşlerini reddetmiş ve iddalarını naslardan delillerle destekleme gayreti içinde olmuşlardır.

Ülkemizde ve dışarıda yapılan çalışmalarda da bu konunun değişik vesilelerle akademik çalışmalara konu edildiğine ve meselenin farklı boyutlarının, farklı dönemlerde İslam âlimleri ya da mezhepleri tarafından nasıl algılandığına dair ilmi mesainin ortaya konulduğunu görmekteyiz. Biz de, bu konuyla ilgili tartışmalara katkısı olacağı düşüncesiyle – Hanefi-Mâtürîdî gelenekte arz ettiği öneme rağmen- ihmal edildiğini düşündüğümüz bir eserde, en-Nesefi'nin *Tabşıra*'sında, iman-tekfir meselesinin nasıl ele alındığını ortaya koymak suretiyle, bu husustaki tartışmalara katkıda bulunmayı düşünmekteyiz. Her ne kadar birkaç el yazma nüshası bulunsa da

Tabsıra'nın 90'lı yıllarda yayınlanmış olması söz konusu ihmalin gerekçesi olarak gözüke de bu kadar önemli bir eserde bahsedilen konularla ilgili olarak ortaya konulmuş olan fikirlerin ancak son dönemlerde tartışılabiliyor olması hayıflanacak bir kayıptır. Ümidimiz odur ki bu eksikliği telafi sadedinde, bu eserin hak ettiği akademik çalışmalar bir an evvel yapılır.

Mâtürîdî ekolün en önemlilerinden (bazılarınca en önemli iki simasından) biri olarak kabul edilen Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin iman ve tekfir anlayışı konusuna hasrettiğimiz bu çalışmamız Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin hayatını ve eserlerini incelemeye çalıştık. Birinci bölümde, Neseffî'nin iman'la ilgili görüşlerinin yanı sıra, bazı kelâmî ekollerin iman hakkındaki görüşlerine de yer verdik. İkinci bölümde ise, diğer mezheplerin tekfir konusundaki görüşlerini ele aldıktan sonra Neseffî'nin konuyla ilgili bakış açısını, *Tabsıra*'dan hareketle, detaylıca ele almaya çalıştık.

Araştırmamızda, Neseffî'nin iman ve tekfir ile ilgili görüşlerini anlamaya çalışırken onun hem kendi eserlerine, hem de kullanmış olduğu kaynaklara da yer yer başvurulmuştur. Ayrıca bu konularda yapılmış akademik çalışmalardan da istifade etmeye gayret edilmiştir.

Nihai olarak, Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin iman ve tekfir anlayışı ile ilgili bu çalışmamızın her aşamasında bana yardımcı olan, tezi baştan sona okuyup özellikle üslup açısından katkıda bulunan ve bazı İngilizce materyalleri tercüme edip istifade etmemi sağlayan muhterem hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL'a, ayrıca fikirlerinden herdaim istifade ettiğim Doç.Dr. Harun YILDIZ'a ve diğer hocalarıma ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

10/03/2014

Şafak ÇATAL

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmada İzlenen Yöntem ve Kaynaklar	2
4. Ebû'l-Muîn En-Neseî'nin Hayatı ve Eserleri	3
4.1.Hayatı	3
4.2. Eserleri	4
4.2.1.Tabıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn.....	5
4.2.2.Bahrü'l-Kelâm fî İlmi't-Tevhîd	8
4.2.3.Et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd.....	9

I. BÖLÜM

NESEFÎ'YE GÖRE İMANIN TANIMI VE MAHİYETİ

1.1. İman Kavramı	12
1.1.1. İmanın Lügat Manası	12
1.1.2. İmanın İstılah Manası	14
1.2. İmanın Hakikati ve Özü Kalbin Tasdikidir.....	14
1.3. İman İle Amel Arasındaki İlişki.....	16
1.4. Mukallidin İmanı	18
1.5. İmanın Artması ve Eksilmesi.....	20
1.6. Büyük Günah İşleyen Kimsenin Durumu.....	23
1.7. İmanda İstisna	27

II. BÖLÜM

NESEFÎ'YE GÖRE KÜFRÜN TANIMI VE MAHİYETİ

2.1. Küfrün Lügat Manası	31
2.2. Küfrün İstılah Manası	32
2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Küfür Kavramı	34
2.4. Küfür Çeşitleri.....	36
2.4.1. Küfr-i İnkârî	37
2.4.2. Küfr-i Cühûd	38
2.4.3. Küfr-i İnâdî.....	38
2.4.4. Küfr-i Nifâk.....	38
2.4.5. Küfür-Şirk İlişkisi	39
2.4.6. Küfür-Nifâk İlişkisi	41
2.4.7. Küfür-Fısk/Fâsık İlişkisi.....	43
2.5. Kelâm Ekolleri Açısından Tekfir	45
2.5.1. Hâricîler'de Tekfir	48
2.5.2. Mürcie'de Tekfir	51
2.5.3. Mu'tezile'de Tekfir	53
2.5.4. Şîa'da Tekfir	55
2.5.5. Ehl-i Sünnet'de Tekfir	57
2.5.6. Neseî'ye Göre Tekfir	60
SONUÇ	68
KAYNAKÇA	71
ÖZGEÇMİŞ	75

KISALTMALAR

A.S	: Aleyhi's-Selam
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bas.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.C.	: Celle Celâluh
Çev.	: Çeviren
D.	: Doğumu
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİD.	: Diyanet İlmî Dergi
H.	: Hicri
Hız.	: Hazret
M.	: Miladi
MD.	: Maddesi
Ö.	: Ölümü
S.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallâhü Aleyhi Vesellem.
T.Y.	: Tarih Yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ten. Neşr.	: Tenkidli Neşir
Terc.	: Tercüme Eden
V.	: Vefatı
VB.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

Hz. Peygamberin vefat etmesinin ardından Müslümanlar arasında birtakım dini, siyasi ve toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Söz konusu dini, siyasi ve toplumsal olaylar akabinde birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir.¹Bunlardan birisi de iman ve tekfir konularıdır. Bu konular neredeyse her dönemde güncelliğini korumuş ve hâlâ da korumaya devam etmektedir.

Bu çalışmamızla, Müslümanlar için çok önem arz eden iman tekfir tartışması gibi konularda mevcut tartışmalara, gerek bu hususa değinen el yazma eserlerden hareketle, gerekse bu alanda yeni neşredilen eserlerin ilgili bölümlerinin incelenmesiyle, ilim dünyasına ciddi katkılarda bulunulması hedeflenmektedir. Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin *Tabıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn* adlı eseri de bu bağlamda çok önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Kelâm ve mezhepler tarihi açısından en çok tartışılan ve çözüm aranan konulardan birisi de iman-tekfir konusudur. İman-tekfir konusu, gerek mezhepler tarihi, gerekse diğer ilim dallarında kaleme alınmış eserlerde olsun veya modern dönemde yapılan akademik çalışmalarda ele alınan en önemli konulardan birisini teşkil etmiştir.

İman tekfir konusu, ülkemizde Ahmet Saim Kılavuz tarafından *İman Küfür Sınırı* (1979) adıyla tez düzeyinde, diğer bazı araştırmacılar tarafından da makale düzeyinde ele alınmıştır.²

İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-tevhîd*'i ile birlikte en önemli Mâtürîdî kelâm kitabı olan, üstelik bazı araştırmacılar tarafından da *Kitabu't-tevhîd*'ten daha

¹ Ahmet Akbulut, "İlk Devir Siyasi Olaylarının Müslüman Düşüncesine Etkileri", *İslami Araştırmalar*, V, Sy. I, 1991, s. 38-44.

² Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, II. Baskı, İstanbul: Marifet Yay., 1989, ss.9-11.

sistematiik kabul edilen *Tabsiratü'l-Edille*'³de konunun ele alınışının bu alandaki tartışmalara ciddi katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tabsıra'nın ilk defa 1992 yılında Claude Salamé tarafından neşredilmiş olması ve daha önce iman-tekfir konusuyla ilgili yapılan çalışmalarda bu eserden bahsedilememiş olması, söz konusu eserde problemin ele alınışıyla ilgili ortaya konulacak çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Bu sebeple, Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inden daha sistematiik kabul edilen Nesefî'nin *Tabsiratü'l-Edille*'si bu alandaki tartışmalara ciddi katkıda bulunacağı mülahazasıyla tez çalışmamızda bu alana yöneldik.

3. Araştırmada İzlenen Yöntem ve Kaynaklar

Bu çalışma, araştırmacıların yakın zamana kadar istifade imkânından mahrum olduđu⁴ Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin *Tabsıra*'sında iman tekfir konularının nasıl incelendiğini anlamayı hedefleyen bir çalışmadır.

Biz bu çalışmamızda, temel İslam mezheplerinin konuyla ilgili görüşleri ana hatlarıyla ele alınmak suretiyle ortaya konulacak, daha sonra Nesefî'nin eserlerinde, özellikle de *Tabsıra*'sında konuyu nasıl tahlil ettiği incelenecektir.

Araştırmamızda Nesefî'nin, iman ve tekfir hakkındaki görüşlerini anlamaya çalışırken onun hem kendi eserlerine, hem de kullanmış olduğu kaynaklara bakılmıştır. Ayrıca bu konularda yapılmış akademik çalışmalardan da istifade etmek ihmal edilmemiştir.

Araştırmamızda yöntem olarak, yapısalcı metot takip edilmiş olup, *Tabsıra* yapısal tahlile takip edilmiştir. Bu sebeple Nesefî'nin fikirlerine etki eden faktörler bağlamında, içinde yaşandığı dönemin sosyo-kültürel şartları, onun zihin dünyasını etkileyen çevre şartları gibi harici unsurları incelemekten ziyade –Yüksek lisans tezi olduğunu da göz önünde bulundurarak- daha ziyade metnin bizatihi kendisine odaklanmaya metni kendi iç dinamikleri bağlamında incelemeye, müellifin kullandığı kavramsal örgüyü metnin kendi bünyesinde anlamlandırmaya gayret ettik.

³ Sait Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Nesefî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, 1985, ss. 281-298.

⁴ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması ...", XXVII, ss. 281-298.

4. Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri

4.1. Hayatı

Ebû'l-Muîn en-Nesefî hakkında kendi eserlerinden başka tarihi bilgi veren kaynak yok gibidir. Herhalde bu, Mâverâünnehir, Orta Asya âlimlerinin coğrafî kaderidir, denebilecek bir durumdur. Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin doğum yeri olan Nesef'in tarihe geçmiş bir yerleşim ve ilim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Ebû'l-Muînen-Nesefî, 438 (1047) yılında Nesef'te doğmuştur. Nesefî, meşhur din âlimlerinin yetiştiği köklü ve büyük bir aileye mensup bir soydan gelmektedir. Ayrıca Nesef, her dalda pek çok âlim yetiştiren büyük bir şehirdir.⁶

Nesefî'nin öğrenimine dair kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber, Semerkant ve Buhara'da Mâtürîdî ve Hanefî âlimlerden ilim öğrendiği sanılmaktadır. Babası ve dedesinin Hanefî mezhebine hizmet eden âlimlerden olduğu belirtilmektedir.⁷

Nesefî'nin talebeleri arasında başta Necmeddin en-Nesefî gelmektedir. Diğer öğrencileri ise şunlardır: Alâüddin es-Semerkandî, Ahmed el-Pezdevî, İsmâil b. Adî et-Tâlekânî, Ahmed b. Ferah es-Suğdî ve Ebü'l-Hasan el-Belhî'dir.⁸

Nesefî'nin öğrencilerinden Necmeddin en-Nesefî'nin bildirdiğine göre, büyük bir ihtimalle, Ebû'l-Muîn en-Nesefî 25 Zilhicce 508 (22 Mayıs 1115) tarihinde Buhara'da vefat etmiştir.⁹

Nesefî'nin doğum tarihi hakkında bazı ihtilafların olduğu belirtilmektedir. Ancak bu ihtilafların sebebinin, tarih ve tabakat kitaplarında, onun hakkında çok az bir bilginin var olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Nesefî hakkında yapılmış çok fazla çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Hatta İslam fırkalarından bahseden kaynaklarda da Nesefî'den söz edilmediği görülmektedir. Örneğin; Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037)'nin *el-Fark Beyne'l-*

⁵ Hüseyin Atay, "Mukaddime", (Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn), I, s.7.

⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû'l-Muîn en-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.568-570.

⁷ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en-Nesefî", *DİA.*, XXXII, 2006, s.569.

⁸ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en-Nesefî", *DİA.*, XXXII, 2006, s.569.

⁹ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en-Nesefî", *DİA.*, XXXII, 2006, s.569.

¹⁰ Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara: Akid Yayınları, 1988, s. 18.

Fırak ve Usûlu'd-Dîn, Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin (ö.471/1078) *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, Şehristânî'nin (ö.456/1063) *el-Milel ve'n-Nihâl*, İbn Hazm'ın (Ö.456/1063) *el-Fasl*'ında Neseffî'den hiç bahsedilmemiş olması, sözkonusu durumu destekler mahiyettedir.¹¹

Bu durumun nedeni, Osmanlı medreselerindeki programlarda Mâtürîdî eserlere yer verilmemiş olması olabilir. Ayrıca bu durumun başka bir sebebi de, Neseffî'nin semantik metodunun zorluğudur.¹²

Neseffî'nin tam künyesi; Meymûn b. Muhammed b. Saîd b. Muhammed b. Mekhûl b. EbiFadl el-Mekhûlî'dir. Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin bir müddet Semerkand'da bulunduğu, daha sonrasında ise Buharaya yerleştiği bildirilmektedir.¹³

Mâtürîdî kelâmının en parlak siması olarak kabul edilen Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin,¹⁴ mevcut bilgiler ışığında biyografik hayatını çok fazla detaylandırmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü O'nun hakkında var olan kısıtlı bilgiler O'nun yaşadığı zaman ve mekân itibariyle, Karahanlı devletinin hâkimiyet bölgesi olan Mâverâünnehirde yaşadığı ve eserlerini bu bölgede yazdığına işaret etmektedir.¹⁵

4.2. Eserleri

Ebû'l Muîn en-Neseffî, Mâtürîdiyye'nin köklü bir Sünnî kelâm okulu haline gelmesine önemli katkı sağlamış birisidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) nübüvvetini temellendirmede onun getirdiği ibadet şekillerinin hikmetli ve anlamlı oluşuna dikkat çekmesi kendisinin özgün bir kelamcı olduğunu göstermektedir.¹⁶

Neseffî'nin eserlerine gelince, en önemli eserleri şunlardır: *Tabsîratü'l- Edille fi Usûli'd-Din*, *et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd* ve *Bahru'l- Kelâm fî İlmi't-Tevhîd*.¹⁷

¹¹ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması..", ss. 292-298; Bkz. Muhammed b. Tavît et-Tancî, "Abû Mansûr al-Mâtürîdî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, I, 1955, ss.1-12.

¹² Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...", ss.281-298.

¹³ Metin Yurdagür, "Ebû'l- Muîn en-Neseffî'nin Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 1985, XXI, IV, s.31.

¹⁴ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...", s.281.

¹⁵ Yurdagür, "Ebû'l- Muîn en-Neseffî'nin Hayatı ve Eserleri", s.31.

¹⁶ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en Neseffî", *DİA.*, XXVII, s.569.

¹⁷ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...", s. 21; Atay, *Tabsîratü'l-Edille*, (*Mukaddime*), I, ss.7-9.

Nesefî'nin bu üç eserinden başka eserlerinin olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilmekle ise de, bize ulaşmamıştır. Bu nedenle söz konusu kitaplar hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁸

Nesefî'ye ait olduğu bildirilen diğer eserleri şunlardır: *el-İsfâd li Hude'i Ehli'l İlhad, İzâhu'l- Mehacce fi Kevni'l-Akl-i Hücce, Menâhicü'l-Eimme, Şerh'al-Câmi'il-Kebir, Şerhhu Te'vîlâtü'l Kur'an.*¹⁹

Ancak Nesefî'ye ait olduğu bildirilen bu eserlerle ilgili rivâyetler ve eserlerin içerikleri hakkında verilen bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde bunların Nesefî'ye ait olmadığına ulaşıldığı Hüseyin Atay tarafından ifade edilmektedir.²⁰

4.2.1. Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn

Tabıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn, kelâma dair Nesefî'nin en muhtevalı ve en hacimli eseridir. Nesefî *Tabıra*'da bilgi teorisi, âlemin yaratılması, Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi konuları ele almaktadır.²¹

Tabıratü'l-Edille, önce Muhammed el-Enver Hâmid İsâ Abdüzzâhir tarafından tahkik edilmiştir (Doktora tezi, 1397/1977, Câmîatü'l-Ezher). Daha sonra Claude Salamé tarafından (Dımaşk 1993) ve birinci cildi Hüseyin Atay (Ankara 1993) ikinci cildi Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün (Ankara 2003) tarafından yayımlanmıştır.²²

Ebû'l Muîn en-Nesefî denilince ilk önce akla onun *Tabıratü'l-Edille* adlı eseri gelmektedir. Said Yazıcıoğlu *Tabıratü'l-Edille'nin, Kitâbü't-Tevhîd'in* tamamlayıcısı ve onun ayrılmaz bir parçası olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira *Tabıratü'l-Edille, Kitâbü't-Tevhîd'*den daha metodik ve daha sistematiktir. Bundan dolayıdır ki daha fazla doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir.²³

Tabıratü'l-Edille, bu bakımdan kelâm ve mezhepler tarihi bakımından belki de başka hiçbir yerde bulunamayacak bilgiler ihtiva etmektedir.

¹⁸ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...",s.21.

¹⁹ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en Nesefî",*DİA*, XXVII, s.570.

²⁰ Atay, "*Mukaddime*",(*Tabıratü'l-Edille*),I,s.10-11.

²¹ Yavuz, "Ebû'l-Muîn en Nesefî",*DİA*, XXVII, s.570.

²² Yavuz, "Ebû'l-Muîn en Nesefî", *DİA*, XXVII, s.570.

²³ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...",s.294.

Nesefî, *Tabsıra*'da birçok yerde Mâtürîdî'den iktibaslarda bulunmuştur. Hatta bazen aynı ifadeleri kullandığı da olmuştur. Bu durum Nesefî'nin Mâtürîdî'ye bağlılığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.²⁴

Kelâm ve Mezhepler tarihi bakımından bu kadar öneme haiz olan *Tabsiratü'l-Edille* maalesef ihmal edilmiştir.²⁵ *Tabsiratü'l-Edille* yazıldığı devirde büyük yankılar uyandırmıştır. Nesefî'nin çağdaşı Nureddin es- Sâbûnî (ö.580/1184) *Tabsıra* hakkında şu ifadeyi kullanmıştır; “Ben Ebû'l-Muîn Nesefî'nin *Tabsiratü'l-Edille* adlı Kitâbını okudum. tahkik ve tetkikte ondan daha üstün bir eser olamayacağına inanıyorum.”²⁶

Kelâm ve Mezhepler tarihi açısından yeni ufuklar açan *Tabsiratü'l-Edille*, Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîdî*'nin müphem yönlerinin anlaşılmasında başvurulabilecek en kıymetli bir eserdir. Zira Nesefî; Kelâm ilminin anlaşılması ağır ve zor olan konularını Mâtürîdî'den daha sistemli ve daha metodik bir şekilde ele almış olmakla beraber, izah ve prensiplerinde Mâtürîdî'ye sadık kalmıştır.²⁷

Tabsiratü'l-Edille hakkında yapılan bir çalışma da Muhammed b. Tâvit et-Tancî (d.1918/ö.1974)'ye aittir. Tancî, *Tabsıra*'nın İstanbul kütüphanelerinde bulunan altı adet nüshasına dayanarak tesis ettiği metin (*Abû Masûr al Mâtürîdî*) ile Mâtürîdiyye mezhebinin başlıca hususiyetlerini gösteren ipuçlarının yakalanabileceğini ifade etmiştir.²⁸

Tabsiratü'l-Edille'nin ülkemizin birçok kütüphanesinde ve İstanbul'un zengin kütüphanesi Süleymaniye'nin değişik bölümlerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁹ Bunlardan tespit edilebilen yazmaları şunlardır:

1. *Tabsiratü'l-Edille*, Cârullah Kütüphanesi 1128 no'da kayıtlı, 329 yaprak, 23 satır, 13.5x22.5 ebadında olup, 571hicrî (1175M.) yılında yazılmıştır. Baş tarafında kitabın hattı ile fihristi bulunmaktadır.

2. *Tabsiratü'l-Edille*, Topkapı Sarayı Kütüphanesinin III. Ahmed bölümü 1866 no'da kayıtlı olup, (25b-245a) yaprakları arasında olan 27 satırlı 13.5x24ebatlı,

²⁴ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 19; Bkz. et-Tancî, “Abû Mansûr al-Mâtürîdî”, *AÜİFD*, I-II, s.2.

²⁵ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması...”, s.294.

²⁶ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 20.

²⁷ Yurdagür, “Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri”, *DİD*, XXI, IV, s.41.

²⁸ Tancî, “Ebû Mansûr Al-Mâtürîdî”, *AÜİFD*, IV, I, ss.1-12.

²⁹ Yurdagür, “Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri”, *DİD*, XXI, IV, s.41.

653hicrî (1255M.) tarihinde, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr ve Necm el-Maî (el-Maği) akabı ile bilinen bir kimse tarafından yazılmıştır.

3. *Tabsıratü'l-Edille*, Laleli Kütüphanesi 2162 no'da kayıtlı, 360 yaprak, 23 satır, 13x20.5 ebatlı yazma olup, 654H.(1256M.) tarihinde yazılmıştır.

4. *Tabsıratü'l-Edille*, Fatih Kütüphanesi 2907 no'da kayıtlı 234 yaprak olup, 658h.(1259M.) yılında Latif lakaplı Muhammed b. Ali b. Mes'ûd tarafından Semerkant'ta yazılmıştır. 26satır,16.5x22.5 ebadındadır.

5. *Tabsıratü'l-Edille*, Topkapı Sarayı Kütüphanesinin III. Ahmed bölümü 1849 no'da kayıtlı, Muhammed b. Salur (?) b. Âlim Haccâcb. Ahmed Hasan Erkûmî Şems (Şems) lakaplı biri tarafından Buhara'da Fahreddin Müceyri Medresesinde 663 tarihinde yazılmıştır. 270 yaprak, 10.5x13 ebadında, 23 satırdır. Birinci sayfada konular yazılıdır. Bu *Tabsıra*'nın ikinci cildir.

6. *Tabsıratü'l-Edille*, Damad İbrahim Paşa Kütüphanesinde 778 no'da kayıtlı olup, 304 yapraktan ibaret ve 776h. (1364M.) yılında Âlim b. Muhammed tarafından yazılmıştır. 25 satırlı,14.5x20 ebadındadır.

7.*Tabsıratü'l-Edille*, Serez Kütüphanesinde 1395 no'da kayıtlı olup, Arap neshi (yani 6. hicrî asır takribi) ile sonu eksik olarak 247 yaprak,19satırlı15x11.5 ebadındadır.

8. *Tabsıratü'l-Edille*, Selim Ağa Kütüphanesinde 586 no'da kayıtlı olup, Arap neshi (takribi 6. hicrî asır) ile yazılmış, sonu 52 varak eksiktir. 252 sayfa olup 23satır, 12x19 ebadında ünvanlar büyük harftedir.

9. *Tabsıratü'l-Edille*, Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi 506/2(m) 305 yaprak olup, 189. yaprağa kadar Arap neshi(altıncı hicrî takribi) geri kalanı 1166 hicrîde yazılmıştır. 23 satırlı olup eski yazı12x17 ve yenisi 11x17.5 ebadındadır.

10. *Tabsıratü'l-Edille*, Raşit Efendi (Kayseri) Kütüphanesinde 496 no'da kayıtlı, 276 yaprak olarak bulunmaktadır. İstinsah tarihi yoktur. Yenidir.

11. *Tabsıratü'l-Edille*, Yeni Cami Hadice Sultan Kütüphanesi 733 no'da kayıtlı 375 yaprak 1114 h.(1702M.) tarihinde yazılmıştır. 25satırlı,7.5x17 ebadında Abdullah b. Abdurrahman Urlavî tarafından yazılmıştır.

12. *Tabsıratü'l-Edille*, Nuru Osmaniye Kütüphanesi 2097 no'da kayıtlı 224 yaprak 39 satırlı olup, Abdullah Mısırdı Kadı Veliyyüddin tarafından 1121 h.(1907M.) de yazılmıştır.

13. *Tabsıratü'l-Edille*, Beyazıt Kütüphanesi 3063 no'da kayıtlı, 1126 h.(1714M.) yılında Ahmed b. Süleyman Dimeşki, tarafından yazılmış ve karşılaştırılması yapılmıştır. 25 satırdır. 22x17 ebadında 325 varaktır.

14. *Tabsıratü'l-Edille*, İstanbul Üniversite Kütüphanesi 258 A'da bulunan,465 sayfa17 satır 8.5x14.5 eski hat ve 11.5x14 yeni hat ebadında olan bir nüshadır.

15. *Tabsıratü'l-Edille*, Atıf Efendi Kütüphanesi 1215 no'da kayıtlı 249 yaprak 37 satır 11x23 ebadında 1138h. (1725M.)'de Mısırdı Muhammed Ahmed Hüda tarafından istinsah edilmiştir. Yenidir.

16. *Tabsıratü'l-Edille*, Selim Ağa Kütüphanesi 585 no'da kayıtlı, 1138 h.(1725M.) 324 yaprak 25 satır 8.5x 17 ebatında italik yazılı bir nüshadır.

17. *Tabsıratü'l-Edille*, Fatih Kütüphanesi 2908 no'da kayıtlı, 611 yaprak, 21 satır,9.5x16 ebadında1145h.(1732M.) yılında yazılmış olup harfleri büyük ve okunaklıdır. Sultan Mahmut tarafından vakfedilmiştir.

18. *Tabsıratü'l-Edille*, Aşır' Efendi kütüphanesi 180 noda kayıtlı, 339 yaprak, 25 satır, 8.5x 14 ebadında bir nüsha ince yeni hat iledir. 1176 h.(1762 M.) yılında Sinan Paşa Medresesinde Müderris Konyalı Osman Efendi tarafından temellük edilmiştir.³⁰

4.2.2. Bahrü'l-Kelâm fî İlmi't-Tevhîd

Kaynakların ittifakla Ebû'l- Muîn en- Neseî'ye nispet ettikleri kitabın tam adı; *Bahrü'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslam*'dır. Bu eser fasıllar şeklinde düzenlenmiş olup elli dokuz bölümden oluşmaktadır. Ancak bazı yazmalarda ise bölüm sayısı altmış dördtür.³¹

³⁰ Atay, "*Mukaddime*",(*Tabsıratü'l-dille*), I, s.17; Bkz., Adile Sarıkaya "Ebû'l-Mu'în En-Neseî'nin *Tabsıratü'l-Edille* Adlı Eserinde Yer Alan Hadislerin Tahriri",(*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss.2-8.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz,"Bahru'l-Kelâm",*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991,s.516.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'ye nispet edilen *Bahrü'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslam* adlı bu eser bazı yazmalarda, *Bahrü'l- Efkâr, Akâidü Ebi'l- Muîn en-Nesefî,* bazılarında ise eserin tartışma üslubunda kaleme alınmasından dolayı *Mübâhassetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa maa'l-Fıraki'd-Dalle ve'l-Mübtedi'a* adıyla anılmaktadır.³²

Münakaşa edası taşıması itibariyle *Bahrü'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslam* adlı Nesefî'nin bu eseri, aslı ve tercümesi matbu olan tek eseridir. Bu eser elli sekiz sayfadan ibarettir. Kahire ve Konya'da olmak üzere iki defa basılmıştır. Ayrıca son yıllarda Türkçe iki tane ayrı tercümesi de yapılmıştır.³³

Bahrü'l-Kelâm, bir anlamda Mâtürîdî mezhebinin temel prensiplerini özlü bir şekilde kapsamaktadır. *Bahrü'l-Kelâm* hakkında bilinen iki tane de şerh çalışması bulunmaktadır:

Bunlardan birincisi; *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Bahri'l-kelâm* şeklinde Hasan b. Ali el-Makdisî tarafından yapılmıştır. Hasan b. Ali el-Makdisî tarafından yapılan bu şerh, kelâm ilmiyle ilgili genel bilgiler ihtiva etmektedir. Mâtürîdî ekolüne ait müstakil bir kelâm kitabı niteliğindedir. Orta boy 137 varaktan ibarettir. Ayrıca Süleymaniye kütüphanesinde birkaç yazması bulunmaktadır (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1154; Kasidecizâde, nr. 159, 723, 724).

Bahrü'l-Kelâm'ın diğer şerh türü çalışması ise; *Şerhu Bahri'l-Kelâm*'dır. Bu çalışma, Ahmed b.Mahmud el-Buhârî tarafından kaleme alınmıştır.

Ayrıca eseri, Manastırlı Lâlî Hasan Efendi 1022'de (1613) Türkçeye çevirmiştir. Bununla birlikte, *İslam İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farklılıkları* adıyla Cemil Akpınar tarafından Yapılmış bir tercümesi daha vardır (Konya 1977).³⁴

4.2.3. Et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin, yazma halinde mevcut bulunan eserlerinden birisi de, *Et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd* adını taşımaktadır.³⁵ *et-Temhîd*, Nesefî'nin,

³² Yusuf Şevki Yavuz, "Bahru'l-Kelâm", *DİA*, IV, s. 516.

³³ Yurdağür, "Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri", *DİD*, XXI, IV, ss. 41-42.

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Bahru'l-Kelâm", *DİA*, IV, s. 516.

³⁵ Yurdağür, "Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri", *DİD*, XXI, IV, s.41.

Tabsiratü'l-Edille adlı eserine bir giriş anlamında yazmış olduğu, konu ve bapları arasında yapılan mukayeseden anlaşılmaktadır. Eser, *Tabsiratü'l- Edille*'nin bir bir özeti sayılabilir.³⁶

Temhîd'in Türkiye kütüphanelerinde yazma nüshaları ve şerhleri de bulunmaktadır. Hüseyin Atay eser hakkında şöyle demektedir: “Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde yazma nüshaları ve şerhleri bile olduğu halde, İslam Ansiklopedisinin tercümesi yapılırken hep Avrupa yazmalarına dayanılması, kendi kültürümüzden ne kadar uzak olduğumuzun bir göstergesidir.”³⁷

Temhîd hakkında ilk çalışma 1971 yılında M. Said Yazıcıoğlu tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak yapılmış bir çalışmadır. Yazıcıoğlu tarafından *Temhîd*'in, 2417 nolu Kahire yazması tercüme edilmiştir. Bu çalışma Yüksek Lisans Tezi olarak yapılmış bir çalışmadır.³⁸

Temhîd'in üzerine Nizâmüddin Hüseyin Sıgnakî' tarafından yazılmış *et-Tesdîd* adıyla bir şerh bulunmaktadır.³⁹

Temhîd, Wensinck tarafından İslam inanç esaslarını medrese usulü ile ispat eden bir risâle olarak tavsif edilmektedir. Eser 33 fasıldan ibaret olup, bu eserdeki bilgilerle yetinmeyenler açısından *Tabsıra* daha mufassal bir eserdir.⁴⁰

³⁶ Atay, “*Mukaddime*”, (*Tabsiratü'l-dille*), I, s. 11.

³⁷ Atay, “*Mukaddime*”, (*Tabsiratü'l-dille*), I, s. 11.

³⁸ Atay, “*Mukaddime*”, (*Tabsiratü'l-dille*), I, s. 11.

³⁹ Atay, “*Mukaddime*”, (*Tabsiratü'l-Edille*), I, ss. 11-12.

⁴⁰ Yurdağür, “Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri”, *DİD*, XXI, IV, s. 41.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESEFÎ'YE GÖRE İMANIN TANIMI VE MAHİYETİ

İman konusu, klasik dönem İslami literatürde iman kelimesinin lafzi ve ıstılahı anlamları yanı sıra, imanı oluşturan rükünler (tasdik-ikrar), amelin imandan bir cüz olup olmadığı, imanda istisna ve benzeri konular bağlamında ele alınmış olup, bu konu ile ilgili takınılan tavır, İslam mezheplerinin hem kendi kimliklerini ifade etme noktasında belirgin bir gösterge olmuş hem de muarızlarını yaftalamada en önemli tartışma konularından birisini teşkil etmiştir.

İslam Mezheplerinin konuya yaklaşımını sergileyecek bir yelpazeden söz etmek gerekirse, bir uçta Hadis Taraftarlarını/Hanbelileri görmek mümkün iken diğer uçta ise Mürcienin aşırı kollarından bahsedilebilir. Hadis taraftarlarının bu konuda katı bir tutum takındıkları imanın rükünleri olarak tasdik, ikrar ve ameli birlikte şart koştukları görülmektedir. Buna mukabil bazı Mürcii grupların yalnızca tasdik etmeyi yeterli görmüşlerdir. Sünni mezhepler ise genellikle bir kimsenin mümin muamelesi görebilmesi için tasdiki ve ikrarı şart koşmuşlardır.⁴¹

İmanın tarifi ya da bir başka açıdan İslam toplumuna mensubiyetin şartlarının ne olduğu konusu da –tıpkı ikinci bölümde göreceğimiz tekfir tartışmalarında olduğu gibi- sos yo politik boyutu da hesaba katılarak ele alınmıştır. Bu sebebledir ki, gerek ilk dönemde ele alınan iman risalelerinde gerekse daha sonra kelâm eserlerinin konuya hasredilen bölümlerinde, özellikle naslarda imanın şartı olarak sayılan hususlarda yaşanan eksikliklerin kişinin mümin olmasına hanel getirip getirmediği tartışmalarında, farklı kavramsallaştırmalar ya da teviller yapılmak suretiyle son tahlilde genel olarak uzlaşmacı ya da kuşatıcı bir tavır takınıldığı görülmektedir. Mesela, namazın ve diğer ibadetlerin yani amelin imandan bir cüz olduğu ve dolayısıyla bunları ifa etmeyen bir kimsenin imanının da eksik olduğu şeklindeki genellikle Hadis Taraftarlarınca öne sürülen iddialara Nesefî'nin de kendilerine dahil

⁴¹ Konuyla ilgili genel bir bilgi için bkz. Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, ss. 212-214.

olduğu Mâtürîdîler ve Eşariler değişik tevil ve izahlarla karşılık vermişlerdir. Kelâm ve Mezhepler tarihi literatürü bunun örnekleriyle doludur. Mesela, bahsedilen böyle bir kişinin ibadetleri ihmalinin onu imandan çıkarmayacağı ancak kâmil bir mümin olmasına engel olacağı şeklinde izahlar getirilmiştir.⁴²

Bu bölümde de görüleceği üzere gerek diğer mezheplere mensup müelliflerde gerekse Nesefi’de göze çarpan bir husus –tıpkı işlenen günah dolayısıyla mümin bir kimseyi tekfir etmeme yönünde bir çaba sarf edildiği gibi- iman konusu ele alınırken de şart koşulan rükünlerden birisinin (amel) eksik olması nedeniyle kişiyi tekfir etmeme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu sebeptendir ki sembolik bir isimlendirme olarak ‘ehl-i kiblenin tekfir edilmeyeceği’ prensibi genel kabul görmüştür. Takip eden sayfalarda iman konusu lafzi ve ıstılahi anlamından başlamak üzere ele alınacak, farklı mezheplerin görüşleri ile de mukayese etmek suretiyle Nesefi’nin konuyla ilgili görüşü ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.1. İman Kavramı

İman kavramı, insanlığın, varoluşundan itibaren en çok ilgi duyduğu konulardan birisidir. Çünkü Allah’ın, (c.c) ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’den (a.s.) son Peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v.) kadar göndermiş olduğu bütün Peygamberleri bütün insanları iman konusunda uyarımışlardır. Bugünde iman konusunun, insanların hayatındaki en önemli konuların başında olduğunda şüphe bulunmamaktadır.⁴³

Çalışmamızın bu bölümünde, imanın lügat ve ıstılah açısından tanımı, imanın temel rükününün kalbî tasdik oluşu, iman amel ilişkisi, mukallidin imanı, imanın artması ve eksilmesi, imanda istisna ve büyük günah işleyen kimsenin imanı gibi konular ele alınacaktır.

1.1.1. İmanın Lügat Manası

Sözlükte“güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamına gelen (emân) kökünden türeyen îmân,“güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak”

⁴² Sinanoğlu, Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, ss. 212-214.

⁴³ Lütfi şentürk, “İman ve Küfür”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXVII, IV, 1991, ss. 3-16.

demektir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki akd kökünden türeyen îtikâd da “iman” karşılığında kullanılmaktadır.⁴⁴

Buna göre, kök fiilin (emn) manası, “kalbin sükûna ve huzura kavuşması, her türlü korkunun karşısında kendisini emniyette hissetmesi” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kelime korkusuz kılmak, doğrulamak, bir şeyin doğruluğunu tasdik ve kabul etmek veya bir kimseyi yahut bir şeye inanıp güvenmek gibi manalara da gelmektedir.⁴⁵

İnanmak manasına gelen imanda karşılıklı güven ve emniyet vardır. “Emanet” kelimesi aynı kökten gelmektedir. Bu nedenle korunma, koruma manaları iman kelimesi içerisinde saklı bulunmaktadır. Nitekim Allah’ın güzel isimlerinden birisi de Mümin’dir.⁴⁶ Bu kelime iman ile aynı kökten gelmekte olup, eman veren, emin kılan anlamına gelmektedir.⁴⁷

Mâtürîdî’ye göre, imanın sözlük anlamı tasdik etmektir. O, bu anlamı, bütün dil biginlerinin ve yorumcuların görüşlerine dayanarak tespit ettiğini ifade eder ve Kur’an’da geçen “iman ettiler” (âmenû) sözünün her yerde “tasdik ettiler” şeklinde açıklandığını, dolayısıyla iman etme ile tasdik etmenin aynı anlama geldiğini, sonuç itibariyle aynı anlamın ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁴⁸

Nesefî’ye göre iman, sözlükte, “bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹

Sonuç itibariyle imanın lügat manasının inanmak ve tasdik etmek olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Sinanoğlu, Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, ss. 212-214.

⁴⁵ Halil Taşpınar, “İman ve İslam Terimlerine Kur’an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXX, IV, 2004, ss. 7-30.

⁴⁶ Haşr, 59/23.

⁴⁷ Taşpınar, “İman ve İslam Terimlerine Kur’an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”, *DİD*, XXXX, IV, ss.7-30.

⁴⁸ Hanifi Özcan, “Mâtürîdî’ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXIX, IV, 1993, s.85.

⁴⁹ Ebû’l Muîn en-Nesefî, *Tabsıratü’l-Edille Fî Usûli’-d-Dîn*, Hüseyin Atay (c. I, Tenkidli Neşir), Hüseyin Atay- Şabab Ali Düzgün (c.II, Tenkidli Neşir), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004-2003, ss.38-39.

1.1.2. İmanın İstilah Manası

Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanmaktadır. Bu inanca sahip olan birisine mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir.⁵⁰

Bununla birlikte imanın ıstilah manasını şöyle ifade etmek mümkündür; “Hz. Peygamberi, Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde (zarûrât-ı dîniyye) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir”.⁵¹

Nihai anlamda özetle ifade etmemiz gerekirse, imanın ıstilah manası, Allah’ın varlığını ve birliğini kabul etmek, Hz. Peygamber’in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen şeylerin hepsini tasdik etmek, boyun eğip gönülden razı olmak demektir.⁵²

1.2. İmanın Hakikati ve Özü Kalbin Tasdikidir

İman, sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırarak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki akd kökünden türeyen i’tikâd da “iman” karşılığında kullanılmaktadır.⁵³

Başka bir anlatımla iman sözlükte, “bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak” anlamlarına gelir.⁵⁴

Terim olarak ise, Hz. Peygamberi, Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde (zarûrât-ı dîniyye) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri

⁵⁰ Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, ss. 212.

⁵¹ Diyanet İşleri Başkanlığı., *İlmihal*, C II, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Yayınları, 2006, ss. 68-69.

⁵² Taşpınar, “İman ve İslam Terimlerine Kur’an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”, *DİD*, XXXIV, s.8- 9; Bkz., Şentürk, “İman ve Küfür”, *DİD*, XXVII, IV, ss. 3-16.

⁵³ Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, ss. 212-214.

⁵⁴ DİB, *İlmihal*, ss. 68-69.

tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır. Buna göre, imanın hakikat ve özü kalbî tasdiktir.⁵⁵

Kur'an ve Hadislerde imanın lügat manası "kalp ile tasdik" olarak tanımlanmaktadır. Durum böyle olunca Hz. Peygamber (s.a.v) den sonra İslam âlimleri imanın mahiyeti konusunu açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:⁵⁶

1. Ebu-Hanife'ye (ö.150/767) göre iman, ikrar ve tasdiktir.⁵⁷
2. İmam Şafi'ye (ö. 204/819) göre iman, kalp ile tasdik ve amelden ibarettir. Ancak amel kâmil bir imanın rüknüdür.
3. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye (ö.324/819) göre iman, Allah'ı tasdik etmekten ibarettir.
4. Mâtürîdî'ye (ö.333/944) göre iman, kalp ile tasdikten ibarettir.
5. Ebû Hâmid el-Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre iman, tasdikten ibarettir.

Yukarıda görüşlerini belirttiğimiz âlimlerin birleştikleri ortak nokta, İmanın tasdikten ibaret olduğu noktasıdır. Özetle söylemek gerekirse, iman kelimesinin taşıdığı manaların içindeki ortak nokta bu kelimenin tasdikten ibaret bulunmasıdır.⁵⁸

Bir kişi kalbiyle tasdik edip inandığı halde, dilsizlik gibi bir özrü sebebiyle inancını diliyle açıklayamayan veya tehdit altında olduğu için kâfir ve inançsız olduğunu söyleyen kimse de mümin sayılır.

Bu konu hakkında şu örnek verilebilir: Sahâbîlerden Ammâr b. Yâsir, Kureyş müşriklerinin ağır baskı ve ölüm tehditlerine dayanamayarak kalben inanmakla birlikte, diliyle müslüman olmadığını, Hz. Muhammed'in dininden çıktığını söylemiştir. Ancak bu olay hakkında ayet inerek Ammâr'ın mümin olduğu açıklanmıştır.⁵⁹

⁵⁵ DİB, *İlmihal*, ss. 68-69;Bkz., Şentürk, "İman ve Küfür", *DİD*, XXVII,IV, ss. 3-16.

⁵⁶ Taşpınar, "İman ve İslam Terimlerine Kur'an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış", XXXX, IV, s. 9.

⁵⁷ Taşpınar, "İman ve İslam Terimlerine Kur'an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış", XXXX, IV, s. 9.

⁵⁸ Taşpınar, "İman ve İslam Terimlerine Kur'an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış", XXXX, IV, s. 9; Bkz.,Sakarya,"Ebû'l-Muîn En-Nesefî'nin İman ve İslam Anlayışı", (*YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi*) ss. 13- 54.

⁵⁹ DİB, *İlmihal*, I, ss. 68-69.

“Kalbi imanla dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan kimse hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse ve kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlarıdır. Onlar için büyük bir azap vardır.”⁶⁰

Nesefî'ye göre ise iman, “tasdikten ibarettir”. İman, inanılması gereken her şeye inanmaktır.⁶¹ Nesefî'ye göre, şu da bunu doğrulamaktadır: İmanın karşıtı küfürdür. Mecaz olarak başka şeye de denilse bile küfür, tekzip ve inkâr etmektir. Yüce Allâh küfrü imanın zıddı olarak gösterdi ve “O halde kim tâğûta küfreder Allâh'a iman ederse”⁶² buyurdu. Ayrıca küfürden murat tekzip, imandan murat da tasdikdir, başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu da imanın tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir.⁶³

Nesefî, dilcilere göre de imanın tasdikten ibaret olduğunu, başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Kim onu tasdik dışında bir manada kullanırsa iman adını lügattan anlaşılan manadan alıp lügattan anlaşılmayan manada kullanmış olur. Şayet bu mümkün olsaydı lügavî isimlerin tamamında mümkün olurdu. Bunda da dili iptal etmek ve lügatı işlevsiz hale getirmek vardır. Bu ise mümkün değildir.⁶⁴

Nesefî *Tabısra*'da bu konu ile alakalı daha değişik delillerde göstermiştir, ancak biz burada bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

Anlaşıldığı üzere imanın esası, inanılacak şeyleri kalbin tasdik etmesidir. Bu nedenle bir kimse diliyle inandığını söylese bile kalbiyle tasdik etmezse mümin olmaz. Buna karşılık kalbiyle tasdik edip inandığı halde, her hangi bir mazeretten dolayı inancını diliyle açıklayamayan veya tehdit altında olduğu için kâfir ve inançsız olduğunu söyleyen kimse de mümin sayılır.⁶⁵

1.3. İman İle Amel Arasındaki İlişki

İmanla amel arsında dini hayatın bütünlüğü noktasında sıkı bir bağın bulunduğu İslam âlimleri ittifak etmektedirler.⁶⁶

⁶⁰ Nahl, 16/106.

⁶¹ Nesefî, *Tabısratü'l-Edille*, I, s.38.

⁶² Bakara, 2/256.

⁶³ Nesefî, *Tabısratü'l-Edille*, II, ss. 404- 415.

⁶⁴ Nesefî, *Tabısratü'l-Edille*, II, ss. 404- 415.

⁶⁵ DİB, *İlmihal*, ss. 68-69;Bkz., Şentürk, “İman ve Küfür”, *DİD*, XXVII, IV ss. 3-16.

⁶⁶ Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, s.213; Bkz., Lütfi Şentürk, “İman ve Küfür”, *DİD*, XXVII, IV, 1991, ss. 3-16.

Amel, iradeye dayalı iş, davranış ve eylem demektir. Esasen tasdik ve ikrar da birer ameldir. Ancak amel deyince daha çok kalp ve dil dışında kalan organların ameli anlaşılmalıdır. Bundan dolayı iman ile amel birbirinden ayrı şeyler olmasına, amelin imanın bir parçası olmamasına rağmen, her ikisi arasında çok sıkı bir bağ ve ilişki bulunduğu anlaşılmalıdır.⁶⁷

Ancak bazı kelâmi ekoller, amelle imanı bir bütün olarak değerlendirip, ameli imanın bir parçası görmüşlerdir. Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcılar bu anlayışta olanlardır.⁶⁸

Durum böyle olunca bu âlimler, hangi itaatin imandan sayıldığı konusunda ihtilaf etmişler ancak, Hâricîler büyük günah işleyen ve ilahi emirlerden birini terk edenin kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁹

Ehl-i sünnet'e göre amel, imanın parçası, rüknü ve olmazsa olmaz unsuru değildir. İman esaslarını kalpten benimsemiş fakat çeşitli sebeplerle Allah'ın emirlerini yerine getirmemiş veya yasakları çiğnemiş olan kimse, işlediği günahı helâl saymadığı müddetçe mümin sayılır. Çünkü:

1. Kur'ân-ı Kerîm'de "*İman edenler ve sâlih amel işleyenler...*" şeklinde birçok ayet vardır.⁷⁰ Bu ayetlerde iman edenlerle Salih amel işleyenler ayrı ayrı zikredilmiştir. Eğer amel imanın bir parçası olsaydı, "iman edenler" denildikten sonra bir de "Salih amel işleyenler" denmesine gerek olmazdı.

2. Başka bazı ayetlerde iman, amelin geçerli olabilmesi için şart kılınmıştır. Meselâ: "*Her kim mümin olarak iyi işler yaparsa, artık o, ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkar*"⁷¹ buyurulmuştur. Şayet amel imanın bir parçası olsaydı, o zaman ayrı ayrı zikredilmemiş olurdu.

3. Bir kısım ayetlerde de büyük günahın imanla birlikte bulunabileceği ifade edilmiştir. Bunlardan birinde: "*Eğer Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa*

⁶⁷ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 24.

⁶⁸ Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, s. 213.

⁶⁹ Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, s. 213.

⁷⁰ Bakara, 2/277; Hud, 11/23; Yunus, 10/19.

⁷¹ Tâhâ, 20/112.

aralarını düzeltin..."⁷² Buyrulmuş olup büyük günah sayılan öldürme fiilini işleyerek ameli terk eden kişilerden "müminler" diye söz edilmiştir.⁷³

Nesefî'ye göre, iman ve amel bir birinden farklı şeylerdir. İman, kalbî tasdikten ibaret olduğu için ameller imanın şartı olamaz. Ancak ameller, imanın varlığının bir işaretidir. Namaz, oruç ve İslam dininin diğer ibadetlerine iman ismi verilmiş olsa da bu, iman kelimesine daha geniş mana yüklemekten ileri gelmektedir. Ama amellere kelâm ilmi açısından bakılırsa amelleri iman saymak mümkün değildir.⁷⁴

Dilcilere göre imanın tasdik olduğu başka bir şey olmadığı bilinmektedir. Kim onu tasdik dışında bir manada kullanırsa iman adını lügattan anlaşılan manadan alıp lügattan anlaşılmayan manada kullanmış olur. Şayet bu mümkün olsaydı lügavî isimlerin tamamında mümkün olurdu. Bunda da dili iptal etmek ve lügatı işlevsiz hale getirmek vardır. Bu ise mümkün değildir. Yüce Allâh iman ile bütün ibadetler arasını makul isimle ayırmış olması da bunu göstermektedir.⁷⁵

Her ne kadar iman ile amel birbirinden ayrı şeyler ise de, amel ile iman arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu muhakkaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde iman ile sahih amel yan yana zikredilmiştir. Düşünce ve kalp alanından eylem ve hareket alanına çıkamamış olan iman meyvesiz bir ağaca benzer. Kalpte mevcut olan iman gücünün artması Salih amellerle mümkün olabilir. O halde amel, hem imanı güçlendirmede üstlendiği rol, hem de müminin cehennem azabından kurtularak nimetlere ulaşmasına vesilesi bakımından çok önem arz etmektedir.⁷⁶

1.4. Mukallidin İmanı

Bir şeyi, meselâ gerdanlığı boyna takmak, bir şeyi meselâ kılıcı omzuna asmak anlamına gelen taklîd, fıkıh usulünde, "hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek.", "sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek" demektir. Taklîd eden kimseye mukallîd denmektedir.

⁷² Hucurât, 49/9.

⁷³ DİB, *İlmihal*, ss. 68-69; Bkz., Sakarya, "Ebû'l-Muîn En-Nesefî'nin İman ve İslam Anlayışı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), ss. 30-36.

⁷⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁷⁵ Nesefî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁷⁶ DİB, *İlmihal*, s.73.

Buna göre, Kitap, sünnet ve icmâdan dayandığı delili bilinmeksizin, bir müçtehit veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmekle taklîd meydana gelmiş olur. Mukallîd, delile değil, hükmü çıkaran âlime itimat etmektedir.⁷⁷

Hiçbir delile dayalı olmaksızın sadece çevrenin telkini ile meydana gelen ve âdeta kişinin İslâm toplumunda doğup büyümüş olmasının neticesi olarak meydana gelmiş olan imana taklîdî iman denir.⁷⁸

Herhangi bir delil armaksızın başkasına ait söz veya fiilin doğruluğuna inanan ve ona bağlanan kimseye mukallid denir.⁷⁹

Aklî ve naklî delillere, bilgiye, araştırma ve kavramaya dayalı olan imana ise tahkiki iman denir.⁸⁰

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre taklîdî iman sahih ve geçerlidir. Bununla birlikte kişi imanını aklî ve dinî delillerle güçlendirmediyinden dolayı sorumludur. Çünkü kişinin taklîdî imanı, herhangi bir olumsuzluk karşısında örneğin, inkârcı ve sapık kimselerin ileri süreceği iddia ve itirazlarla sarsıntıya uğrayabilir. Bunun için imanı, dinî ve aklî delillerle güçlendirmek gerekmektedir. Kişinin imanını aklî ve naklî delillerle güçlendirmiş olması ileri sürülecek şüphe ve itirazlara karşı imanını koruyabilir. Burada asl olan her müslümanın tahkiki imana sahip olması, neye, niçin ve nasıl inandığının bilincini taşımasıdır.⁸¹

Ehl-i sünnet âlimlerinin mukallidin imanını geçerli saydığına aksine düşünüp, taklîdî imanı sahih ve makbul saymayan kelâmî ekollerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mu'tezile ve Mu'tezile gibi düşünen ve akla öncelik veren kelâmî ekollere mensup olanlar mukallidin imanını geçerli görmeyerek kabul etmemektedirler.⁸²

Hz. Peygamber (s.a.v.) in mümin suresindeki dördüncü ayetin⁸³ ışığında iman hakkında istidlal ile ilgilenmediği, bundan dolayı bu durumun bidat olduğunu

⁷⁷ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ss.630-631.

⁷⁸ DİB, *İlmihal*, ss.71-72.

⁷⁹ Eyyüp Said Kaya, "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 461-465.

⁸⁰ DİB, *İlmihal*, ss.71-72.

⁸¹ DİB, *İlmihal*, ss.71-72.

⁸² Ebû Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: 1995, s. 219; Bkz., Sakarya, "Ebû'l-Muîn En-Neseffî'nin İman ve İslam Anlayışı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), ss. 36-42.

⁸³ Mümin, 40/4.

kabul edenlerin görüşleridir ki, bunlar Sa'lebiyye, Haşviyye ve bazı Sûfiler bu guruba dâhil olanlardandır.⁸⁴

Ebû'l-Muîn En-Neseffî'ye göre ise, yeis hali dışındaki taklîdî bir iman geçerli ve sahih bir imandır. Çünkü bu çeşit iman delile dayandırılmamış bile olsa, sadece Allah'ın rızasını kazanmak içindir. Aynı zamanda kendi hür iradesiyle iman etmiştir. Bundan dolayı bu iman için kişiye sevap vaad edilmektedir. İlahi azabı önlemek için veya ölüm anındaki imana gelince, o'nun hakkında kesin nas vardır. Böylelerinin imanı tabi ki sahiplerine fayda vermeyecektir".⁸⁵

Özelikle Neseffî şuna da vurgu yapmak istemektedir: Allah her insanın zekâlarını farklı seviyede yaratmıştır. Zekâ güçleri farklı olan insanlardan aynı şekilde akıl yürütmeleri, aynı şekilde imanlarını delillerle temellendirmelerini istemek mümkün değildir. Kabiliyetleri zayıf olan insanların, Hz. Peygamberin getirdiklerine iman etmeleri halinde bu iman, taklidîde olsa, geçerli ve makbul bir imandır.⁸⁶

Nihai anlamda şöyle söylememiz mümkündür. Herhangi bir delile dayalı olmaksızın meydana gelen iman geçerli ve sahih bir imandır. Ancak bununla birlikte, kişi imanını aklî ve nakli delillerle güçlendirmedeğinden dolayı sorumlu olabilir. Ayrıca da imanını korumakla sorumlu olduğundan delillerle güçlendirmek gerekecektir. Çünkü deliller, ileri sürülecek itirazlara karşı imanı korur. Asl olan her müslümanın tahkiki imana sahip olması, neye, niçin ve nasıl inandığının bilincini taşımasıdır.⁸⁷

1.5. İmanın Artması ve Eksilmesi

Kelâm ve İslam mezhepleri tarihinde tartışmalı konulardan birisi de imanın artması veya eksilmesi meselesidir.⁸⁸

Aslında iman, inanılması gereken hususlar açısından artmaz ve eksilmez. Bir kimse iman esaslarının hepsini kabul edip de, bir veya bir kaçına inanmasa o

⁸⁴ Recep Ardoğan, "Kelâmî Açıdan İmanın Mahiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXXI, I, 2005, ss. 47-80.

⁸⁵ Neseffî, *Tabsıratü'l-Edille*, I, ss. 40-41; Bkz., Sakarya, "Ebû'l-Muîn En-Neseffî'nin İman ve İslam Anlayışı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), ss. 36-42.

⁸⁶ Neseffî, *Tabsıratü'l-Edille*, I, ss. 40-42.

⁸⁷ DİB, *İlmihal*, ss.71-72.

⁸⁸ Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, s. 213.

zaman etmiş sayılmaz. Bu durumda iman gerçekleşmediğinden artması ve eksilmesi söz konusu olamaz. Herkes aynı hususlara iman etmekle yükümlü olduğundan imanın esasları konusunda bilginle cahil, peygamber olan ve olmayan, kadınla erkek arasında hiçbir fark yoktur.⁸⁹

İmanı sadece kalbin tasdiki, sadece dilin ikrarı veya kalbin tasdikiyle beraber dilin ikrarı diye tarif edenler imanın artmasının ve eksilmesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedirler. Ancak ameli imanın bir parçası olarak kabul edenler ise imanda artma ve eksilmenin olabileceğini ileri sürmektedirler.⁹⁰

İbn Hazm'ın yanısıra Selef âlimleri imanın artıp eksilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bununla birlikte Matûrîdîler'le Eş'arîlerin çoğunluğu imanın artıp eksilmesinin mümkün olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.⁹¹ Zira imanın artması küfrün noksanlaşması, eksilmesi de küfrün artmasıyla mümkündür.

Ebû'l-Muîn En-Nesefî imanda artma ve eksilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁹² Bununla birlikte salih amellerle kalpte meydana gelen nur ve aydınlığın artabileceğini, günahlarla da bu nurun azalabileceğini ifade etmektedir. Söz konusu duruma, “Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Hâlbuki inkârcılar hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez”⁹³ mealindeki ayetin delil oluşturduğunu belirtmektedir.⁹⁴

İmandaki artışından bahseden bazı ayetler⁹⁵ ise, imanın kuvvetiyle alakalı olarak te'vil edilmiş olup, imanın tasdik yönünden değil, kemal ve kuvvet itibarıyla üstün olabileceği şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁶

Nesefî, imanı sadece tasdikten ibaret görmektedir. Tasdik ise, kendisinde artış olmayan şeylerdendir. O'na göre, Kendisinde artış olmayan şeyde onun yok olması dışında bir eksiklik olması söz konusu olmaz. Onun mislinin ona eklenmesi dışında onda artış da olmaz. Dolayısıyla o zaman taatları imana eklemek suretiyle iman

⁸⁹ DİB, *İlmihal*, ss.71-72.

⁹⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 46; Bkz., Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, s. 213.

⁹¹ Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, s. 213.

⁹² Nesefî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁹³ Tevbe, 9/32.

⁹⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁹⁵ Enfal, 8/2; Tevbe, 9/24; Fetih, 48/4.

⁹⁶ Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, ss. 213-214.

artmaz. Günahları işlemekle de iman eksilmez. Zira her iki halde de tasdik onlardan önce olduğu gibi durur.⁹⁷

Ebû Hanife'den yapılan rivayete göre, imanda artış olacağına dair söylenen sözlerin açıklamasını ise Neseî şöyle izah etmektedir: “Onlar toptan iman etmişlerdi. Sonra bir farzdan sonra bir farz daha geldi, gelen her farza iman eder ve toptan imanı ile birlikte onu tefsirle imanı artar. Gerçekte toptan imanda ona da iman vardır. (Bu açıklamanın İbn-i Abbas (r.a.) tarafında da yapıldığı rivayet edilmiştir). Keza iman üzerinde sebat etmek ve imanlı olarak devam etmek de her an iman üzerine yapılan bir artıştır. Zira her an bir önceki anda yok olan şeyin misli var olmaktadır. Bu, var olan bir dirhem üzerine sonra her an bir dirhem artırılmış gibi olur. Bu artış imanın zatında olmaz. Çünkü imanın parçalanma ihtimali yoktur. Muhtemelen iman üzerine artış, salih ameller sayesinde kalplerde imanın ışığı ve ziyasının artmasıyla olur. Günah işlemekle de bunlar eksilir”.⁹⁸

Neseî, imanın arttığını söylemek istemeye en layık olan insanların, amelleri imandan sayanlar olduğunu söylemektedir: “Çünkü onlar bütün amelleri iman sayıyorlar. O zaman imanını tamamlamış hiç kimse yoktur. Oysa henüz tamam olmamış eksik sınırdaki olan bir şeyin artması mümkün değildir. Bir de mevcut olan her ibadet kesinlikle imandandır. İmana eklemek suretiyle iman artmasının düşünülmesi için ibadetlerin tamamından geriye başka bir ibadet kalmamıştır”. Şu husus da bunu açıklamaktadır: Artış, sonu olan bir şeyin üzerine olur. O sona erer sonra üzerine artış yapılır. Ama sonu olmayan şey üzerine artış yapmak muhaldir.⁹⁹

Sonuç itibarıyla, inanılması gereken hususlar bakımından iman artması ve eksilmesi söz konusu olamaz. Çünkü iman bir bütündür, bölünemez. Yani bir kimse iman esaslarından bir veya bir kaçına inanmasa o takdirde iman etmiş sayılmaz. Bu durumda da iman gerçekleşmediğinden artması ve eksilmesi gibi bir şey söz konusu olamaz.

İman, güçlü veya zayıf olma açısından farklılık gösterebilir. Kiminin imanı kuvvetli kiminin zayıf olabilir. Bazılarının imanı tam anlamıyla içselleşmiş, bazılarının ki ise yüzeysel kalmış olabilir. Bu durum, kişinin bilgi ve dini tecrübesinin derinliği ile alakalı bir durumdur. Bundan dolayı böyle farklılıklar

⁹⁷ Neseî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁹⁸ Neseî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

⁹⁹ Neseî, *Tabsiratü'l- Edille*, II, ss. 404- 415.

olması mümkün gözükmektedir. Hz. İbrahim'in (a.s.) ölümlerinin nasıl diriltildiğini görmek istemesi buna örnek gösterilebilir. Ayette buyurulduğu gibi, yüce Allah'ın “*inanmadın mı?*” sorusuna “*(gözümle de görerek) kalbim tam yatışsın diye*”¹⁰⁰ istedim cevabını vermiştir. Buradaki olay onun, Allah'ın ölümlerini nasıl dirilttiğini gördükten sonraki imanının önceki imanından daha güçlü olduğuna işaret etmektedir.¹⁰¹

Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilmektedir: Hz. İbrahim (a.s.) hadisesi ve diğer bu konudaki nakiller değerlendirildiğinde, imanın kalbin derinliklerine nüfuz yönüyle farklı seviyelerde olabileceği, ancak, imanın aslı itibariyle artma ve eksilmesinin söz konusu olamayacağını ifade etmek mümkündür.

1.6. Büyük Günah İşleyen Kimsenin Durumu

Büyük günah sözlükte, “maddî veya mânevî bakımdan büyük olmak” anlamına gelen kebr (kiber) kökünden türemiş bir isimdir. Büyük günah anlamında kullanılan kebîre (çoğulu kebâir), bozgunculuğa sebep olan, hakkında tehdit edici bir nas (ayet ve hadis) bulunan, işleyenin dünyada veya ahirette cezalandırılmasına sebep olan davranış biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun dışında kalan kötü davranışlara da sağîre (küçük günah) denmektedir.¹⁰²

Kur'an'da günahın büyük ve küçük olabileceği bildirilmektedir. Bununla ilgili ayetlerde büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların affedileceği de açıklanmaktadır.¹⁰³

Hz. Peygamber (s.a.v.) in Hadislerinde büyük günahlar “mûbikât (helâk edici davranışlar), kebâir, a'zamû'zünûb” gibi isimlerle ifade edilmiştir. Çeşitli hadislerde, büyük günahların en büyüğü Allah'a şirk koşmak ve O'nu inkâr etmek olarak bildirilmiş ve küfür olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Büyük günahlar konusunda hadislerde çeşitli rivayetler vardır. Peygamberimiz bir hadisinde, “*Size büyük günahların en büyüklerinden haber*

¹⁰⁰ Bakara, 2/260.

¹⁰¹ DİB, *İlmihal*, I, ss.73-74.

¹⁰² Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, ss.163-164.

¹⁰³ Nisa, 4/31.

¹⁰⁴ Bebek, “Kebîre”, *DİA*, XXV, ss. 163-164; DİB, *İlmihal*, I, ss.73-74.

vereyim mi? Onlar: Allah'a ortak tanımak, ana babaya itaatsizlik ve yalancı şahitliktir"¹⁰⁵ buyurmuştur.

Başka bir hadiste, "*Mahveden yedi günahdan sakınınız. Onlar: Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, ribâ (faiz), savaştan kaçmak, iffetli ve iman sahibi bir kadına zina iftirasında bulunmaktır*"¹⁰⁶ buyrulur, büyük günahların yedi tanesi zikredilmiştir.

Bir başka hadiste, büyük günahların sayısı dokuz olarak belirtilmiş, ana babaya itaatsizlik ve Mescid-i Harâm'da yapılması yasak bir fiili işlemek de bunlara eklenmiştir.¹⁰⁷

Müslümanlar arasındaki ilk tartışmaların en önemlisi büyük günah işleyen kimsenin (mürtekb-i kebîre) durumudur. Peygamberimiz'in (s.a.v.) vefatından sonraki ilk dönemlerde tartışılmaya başlanan bu problemle alakalı iki husus ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri hangi fiiller büyük günah, diğeri de bu günahı işleyen kimsenin dinî açıdan akıbetinin ne olacağı meselesidir.

Büyük günahların tespit edilmesi noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden birine göre ilâhî emirlere aykırı olan fiillerin tamamı büyük günah kapsamına girmektedir. Büyük günahların sayısını bazıları 700 olarak belirtmiştir. İbn Hacer el-Heytemî büyük günahların sayısını 467 olarak ifade etmektedir.¹⁰⁸

Başka bir anlayışa göre, bütün günahlar büyük günahdır. Böyle düşünenlerin başında Hâricîler gelmektedir. Fakat bu görüşe katılanlardan bazı Sunnî âlimlerin olduğu da söylenmektedir.

Bir başka anlayışa göre, ilâhî emirlerle örtüşmeyen her davranış büyük günah kapsamına girmekle birlikte bunlardan bazıları diğerklerine oranla küçük kabul edilmektedir. Böyle düşünenler, mütekaddimîn devri Eş'arî kelâmcılarıdır.

Diğerk bir görüşe göre ise, dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünya ve ahirette ceza öngörülen fiiller büyük günahdır. Dolayısıyla bütün günahların kebîre olarak kabul edilmesi naslara aykırıdır. Buna göre büyük

¹⁰⁵ Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İman", 38; Tirmizi, "Tefsîr", 5.

¹⁰⁶ Buhârî, "Vesâyâ", 23; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10; Müslim, "İman", 38.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10.

¹⁰⁸ Bebek, "Kebîre" *DİA*, XXV, ss. 163-164.

günahlar yukarıda sayılanların dışında Kur'an'da yasaklanan fiillerden oluşmaktadır.¹⁰⁹

Büyük günah işleyenlerin dinî statüsüne gelince, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hâricilere göre, mürtebib-i kebîre (büyük günah işleyen) tevbe etmediği takdirde dünya ve ahirette kâfir olarak muamele görecektir ve ebedi cehennemde kalıcıdır. Bu konuda Hâricîler nasların yalnızca zahirine itibar edip ruhuna nüfuz edememişlerdir. Başta sahâbenin mümtaz kişileri olmak üzere, büyük günah işlediler iddiasıyla pek çok mümini tekfir etmişlerdir. Hâricîler mürtebib-i kebîrenin mümin olmadığına birleşmelerine rağmen, böyle bir kimsenin kâfir, münâfık veya müşrik olmasında ihtilaf etmişlerdir.¹¹⁰

2. Mürcie'nin bir grubuna göre, mürtebib-i kebîre (büyük günah işleyen) günahlarından dolayı zarar görmez ve ahirette cehenneme girmez. Yaptıkları iyilikler kâfirlere fayda vermediği ne göre işledikleri günahlarında müminlere zarar vermemesi gerekmektedir. Zira Kur'an'da cehenneme ancak dini yalanlayanlarla, Allah'a şirk koşanların gireceği bildirilmiş olup diğerlerin bağışlanacağı müjdelenmiştir.¹¹¹

3. Büyük günah işleyen kişi Mu'tezileye göre imandan çıkar fakat küfre girmiş olmaz. İmanla küfür arasında bir mertebede bulunur. Tövbe etmeden ölürse kâfir muamelesi görür. Çünkü kur'anda bir mümini kasten öldüren kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağı bildirilmiştir.¹¹² Ayrıca mirasla alakalı ayetlerin sonunda mirasla ilgili ilâhî sınırları aşanların ebediyen cehennemde kalacağı bildirilmiştir.¹¹³

4. Büyük günah işleyen kişinin dinî statüsü Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre ise şöyledir: Büyük günah işlemek insanı isyan ve fıskâ sürüklese de bu kişi mutlak manada fâsık veya fâcir olarak nitelendirilemez. Zira iman kalbî tasdikten ibarettir.

Amel imanın bir parçası değildir. Bu nedenle kişi ilâhî emre aykırı davrandığında da iman üzere bulunmaktadır. Nitekim imanla ameli bir arada zikreden ayetlerde bu iki kavramı gramer açısından birbirine bağlayan atıf ve şart edatları imanla amelin ayrı şeyler olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁴ Ayrıca Kur'an'da

¹⁰⁹ Bebek, *DİA*, XXV, ss. 163-164.

¹¹⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

¹¹¹ Nisa, 4/48.

¹¹² Nisa, 4/93.

¹¹³ Bebek, *DİA*, XXV, ss. 163-164; Bkz., Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 86-90.

¹¹⁴ Bakara, 2/25; Nisa, 4/24.

adam öldürmek gibi büyük günah işleyenlerin kısas cezasına çarptırıldığı bildirilirken onlardan mümin olarak bahsedilmiş olması onların mümin vasfını kaybetmediğine işaret etmektedir.¹¹⁵

Aklî açıdan da büyük günah işleyen kimse mümin olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu kimse ilahi emirlere karşı çıkmayı helal telakki etmez. Daima yapmış olduğu günahları için pişmanlık gösterir ve her zaman için af olacağı ümidini yüreğinde taşır.¹¹⁶

Ebû'l Muîn en-Neseffî'nin büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkındaki görüşü Mâtürîdî'nin görüşüyle örtüşmektedir. Büyük günah işleyen kimse ilâhî emirlere karşı gelmeyi helal telakki etmediği sürece imanına zarar gelmez. Ayrıca büyük günah işleyen kimse ebedi olarak cehennemde kalmaz. Çünkü cehennemde ebedi kalacak olanlar, ilahî emirlere karşı yapılan işlerin helal sayılması veya inanılması gerekli olan hususlardan herhangi birini inkâr etmesiyle dinden çıkmış olur, böyle olunca da ebedi cehennemlik olur.¹¹⁷ Bu nedenle imandan çıkmamış olan birisi sadece günahlarından dolayı ebedi olarak cehennemde kalmaz.

Ebû'l-Muîn en-Neseffî'ye göre, büyük günah işleyen kimse kâfir değil, mümindir. Çünkü Neseffî'ye göre iman, inanılması gereken dînî esasları kalp ile tasdik etmektir. O halde bir mümini imandan, ancak, bu tasdike aykırı olan bir şey çıkarabilir. Bu nedenle büyük günah kalpteki tasdike aykırı olmadığından mümini imandan çıkarmış olmaz.¹¹⁸

Netice itibariyle, büyük günah işleyen kimse, kalbinde inancı olduğu halde çeşitli sebeplerle işlediği günahı helâl saymıyorsa mümindir, kâfir değildir. Fakat büyük günah işlediği için ceza görecektir.¹¹⁹ Sahâbîlerden Ebû Zer el-Gifârî'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber: “Allah'tan başka hiçbir Tanrı yoktur deyip de bu inancı üzere ölen kimse cennete girer” buyurmuş, Ebû Zer,

“O kişi zina yapsa, çalsa da mı?” diye sormuş,

“Evet, zina yapmış, hırsızlık etmiş de olsa cennete girer” cevabını vermiştir. Ebû Zer soruyu üç kez tekrar edip aynı karşılığı alınca, dördüncü sorusunda Allah elçisi,

¹¹⁵ Bakara, 2/178; Hucurât, 49/9.

¹¹⁶ Bebek, DİA, XXV, s. 164.

¹¹⁷ Ebû'l-Muîn en-Neseffî, *Bahru'l-Kelâm (Mâtürîdî Akâidi)*, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yay., 2010, ss. 69-70.

¹¹⁸ Ali Arslan Aydın, “İslam'da Büyük Günahlar ve Tekfir Mes'elesi”, *Diyanet Dergisi*, XIV, IV, 1975, ss.197-201.

¹¹⁹ DİB, *İlmihal*, ss.73-74.

“Ebû Zer bu durumdan hoşlanmasa bile o kimse cennete girer” buyurmuştur.¹²⁰

Bu hadisi şerif, büyük günah işleyen kimsenin cennetlik olduğuna işaret etmektedir.

1.7. İmanda İstisna

İstisna, kelâm literatüründe mümin bir kişinin imanı hakkında “inşallah müminim” manasında kullanılan bir terimdir.¹²¹ Kur'an'da istisna bir ayette, "yapılacak iş için kesin ifade kullanmayıp inşallah demek"¹²² manasında kullanılmıştır. Diğer bir yerde ise istisna kelimesi zikredilmeden anlamına yer verilmektedir: “Allah dilerse temennisinde bulunmadıkça hiçbir şey hakkında bunu yarın yapacağım deme”.¹²³ Kur'an'da istisna anlamındaki “inşallah” tabiri birkaç defa tekrarlanmaktadır.¹²⁴ İstisna hem hadislerde de sözlük anlamında “inşallah demek” manasında yer almaktadır.

İstisna ile alakalı tartışmalar “inşallah müminim” demek caiz midir, değil midir noktasında oluşmaktadır. Kelâm literatüründe istisna ile alakalı üç farklı anlayışın oluştuğunu söylemek mümkündür.¹²⁵ Bunlar şunlardır:

1. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Matürîdî, Hanefî ve Mu'tezilî âlimlere göre, imanda da, inkârda da şüphe yoktur. Mümin gerçekten mümin, kâfirden gerçekten kâfirdir. Bu nedenle kişi, “ben inşallah müminim” demek yerine şüpheyi tamamen ortadan kaldıracak şekilde, “ben gerçekten müminim demelidir.

2. Kişinin “ben gerçek müminim” diyebileceği için mümin olarak öleceğini kesinlikle bilmesi gerekir. Bunun bilinmesi mümkün olmadığına göre “inşallah müminim” diyerek istisna yapmak kaçınılmaz hale gelir. İmanını koruyarak ahirete irtihal etmedikçe hayatını mümin olarak geçirmek bir değer taşımaz.

Bu sebeple insanları Allah nezdinde mümin ve insanlar nezdinde mümin diye iki grupta mütalaa ederek gerçek müminin, iman'la öleceği Allah tarafından ezelf ilimle bilinen kişi olduğunu, kabul etmek gerekir. Buna göre kesin hüküm vermekten kaçınılmalı, akıbet ilahi ilim ve irâdeye havale edilerek bir nevi dua

¹²⁰ Buharî, “Tevhîd”, 33; Müslim, “İman”, 40.

¹²¹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss.148-149.

¹²² Kalem, 68/18.

¹²³ Kehf, 18/23-24.

¹²⁴ İlyas Üzüm, “İstisna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIII, Türki Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2001, ss. 392-393.

¹²⁵ Üzüm, “İstisna”, DİA, XXIII, s. 393.

mahiyetinde “inşallah müminim” denmelidir. Kur’an’da yer alan gerçek müminler ve gerçek kâfirlerle ilgili ifadeler bu çerçevede anlaşılmalıdır. Genellikle Eş’ariyye’ye bağlı âlimler bu görüşe sahiptirler.¹²⁶

3. Selefi âlimlere göre ise, kişinin, tasdik ve ikrar bakımından imanda istisna yapmaması, bununla beraber işlediği amellerin Allah katında makbul olması ve kemâl mertebesinde bir iman açısından, “inşallah müminim” demesi uygundur.¹²⁷

Ebû’l Muîn en-Neseffî’nin imanda istisna ile görüşü ise şöyledir: Biz, “sâbit olmak kaydıyla müminiz” demeyiz. Aksine, “inşallâh, müminiz” deriz, sözlerinin bâtil olduğu da bilinir. Çünkü tasdik bulunursa gerçek iman da bulunur. Gerçek iman varken “Ben inşallâh müminim” diyen kişinin sözü, gerçekte ayakta durma ve oturma varken “inşallâh ben ayaktayım, inşallâh ben oturanım” diyen kişinin sözü gibidir. Bu söz bâtildir. Bu da böyledir.

Onlardan bir kişi istisna yapmadan, “imanım haktır” der ve kendisini vasıflayarak, “ben inşallâh müminim” derse onun bu sözünün hiçbir manası olmaz. Çünkü onun imanı oturmak gibidir. Oturmak gerçekleştiği zaman kişi oturan olduğu gibi iman da sabit olduğu zaman o kişi gerçek mümin olur.

Bir kişi istisna olmadan, “Ben Allâh’a inanan bir kişiyim” der de, “Ben Allah katında inşallah müminim” derse onun bu sözünün de bir anlamı olmaz. Çünkü gerçek iman sabit olduğu zaman o kişi Allah katında gerçek mümin olur. Şüphe sadece onun ölüm anında mümin olup olmadığıdır. Onların şu anda kendilerinde tasdik bulunduğundan şüphe ettikleri zannedilmez. Aksine onlar bu sözleri ölüm anındaki durumu esas alan görüşe göre söylemişlerdir.

Bu görüş şudur: Onların mezhebine göre şu anda mevcut olan imana ve şu anda mevcut olan küfre itibar edilmez. Aksine ölüm anındaki iman ve küfre itibar edilir. Ölüm anındaki durumu da onlar bilmezler. Ölüm anındaki durumu bilmeyince de şu anda ne durumda olduklarını bilmezler. Çünkü şu anda mevcut olan durumun ne olduğunun bilinmesinde esas aldıkları ölüm anına ait bilgi

¹²⁶ Üzüm, “İstisna”, *DİA*, XXIII, s.393.

¹²⁷ Üzüm, “İstisna”, *DİA*, XXIII, s.393.

bulunmamaktadır. Bunun bâtil olduğu bilinmekle öncekinin de bâtil olduğu bilinir.¹²⁸

Âlimler arasındaki bu görüş farklılıkları onların bakış açılarından kaynaklanmakta olup her birinin kendi açısından isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira kişinin, iman esaslarını tereddütsüz bir şekilde benimsemiş olması gerçeğinden hareketle “ben kesinlikle müminim” demesi gibi, bütün ilahi emirlerin gereğini yerine getirme veya son nefesinde imanla ahirete intikal etme açısından, “inşallah mümin olma çizgisinden ayrılmam, inşallah imanımı koruyarak ebedi hayata intikal ederim” demesi de tabii bir şeydir.¹²⁹

¹²⁸ Neseî, *Tabîra*, II, ss.423-424,

¹²⁹ Üzüm, “İstisna”, *DİA*, XXIII, s. 393.

İKİNCİ BÖLÜM

NESEFÎ'YE GÖRE KÜFRÜN TANIMI VE MAHİYETİ

Gerek ilk dönemde vuku bulan itikâdî tartışmalar gerekse modern dönem İslam düşüncesinde ele alınan konular söz konusu olduğunda ortak konularla ilgili yapılacak bir değerlendirme de tekfir tartışmasının İslam düşünce tarihi boyunca sürekli olarak insanları meşgul ettiği müşahade edilecektir. Durumun böyle olmasının en önemli nedenlerinden birisi konunun –teorik ve teolojik boyutu yanında – çok önemli sos yo politik yansımalarından olmuş olmasıdır. Zira konuyu en girift kavramsal tartışmalar cihetinden ele alan müelliflerde bilmektedir ki tekfir konusuyla ilgili tartışmaların başlangıcı itibariyle ilk dönem fitne hadiselerinden bağımsız ele alınamayacağı gibi, tarihi süreçte de tekfir tartışmaları, işlenen günahlar dolayısıyla insanları kolayca tekfir etmenin doğuracağı toplumsal sonuçlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Müslüman müellifleri ve mezheplerin çoğunu tekfir konusunda mevcut büyük günah işleyenin kâfir olacağını ifade eden naslarda yer alan ifadeleri teville zorlayan, ya da bu konuda yeni açılım getirmek için yeni kavramsallaştırmalar yapmaya iten temel sebep onların öncelikle İslam'ın ilk döneminde yaşanan olaylar sebebiyle ölen ve öldüren kişilerle ilgili Müslüman zihinde oluşacak olumsuz intibai bertaraf etme gayretidir. Böylelikle bu insanlar –geliştirilen kavramlar adedince farklı isimlendirmeler olsa da- günahkâr olmakla beraber son tahlilde İslam dairesi içinde mütalaa edilmiş olmaktadır.

Dolayısıyla, tekfir konusuyla ilgili olarak, özellikle ilk dönem metnindeki –Nesefî de örneğini gördüğümüz- ortaya konulan kavramsallaştırmalar ve teviller

ancak bu husus göz önünde bulundurulduğunda daha anlamlı hale gelir. Bir başka açıdan ifade edecek olursak, bazı mezheplerin nasları lafzi yoruma tabi tutmaları sonucu haklı oldukları iddiasıyla mürtebib-i kebireyi tekfir etmeleri ve bunu bir problem olarak ortaya koymaları karşısında, aralarında Nesefi'nin de bulunduğu Hanefi-Mâtürîdîler konuyu tevillerle ele almış, mümkün olduğu kadar bir müminin Müslüman topluma mensubiyetinin sona ermeyeceği yönünde fikir beyan etmeye çalışmışlardır. Gerek *Tabşıra* gerekse diğer Hanefi-Mâtürîdî literatürde bu gayeye matuf teorik çabaları görmek mümkündür.

Bu bölümde mürtebib-i kebire konusu başta olmak üzere küfr/tekfir konusunda, lügat ve ıstılah manasının ardından önce diğer mezheplerin görüşleri serdedilecek daha sonra da Nesefi'nin bu husustaki görüşleri, bakış açısı ve diğer mezheplere getirdiği eleştiri detaylıca ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. Küfrün Lügat Manası

İmanın zıddı olan küfür, insanlığın var olduğu günden beri ilgi duyduğu en önemli konulardan biridir. Allah (cc) tarafından gönderilen ilk Peygamber Hz. Âdem (as)'den itibaren son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e gelinceye kadar, bütün peygamberler bu iki konuda insanlığı uyarmıştır; İmanın faziletini, küfrün ise korkunç akıbetini duyurmuşlardır. İman ve küfür konusu, günümüz insanının da gündeminde yer edinmiş en önemli konulardan olduğunda şüphe yoktur.¹³⁰

Sözlükte küfr (kefr, küfür, küfrân (kefera),“örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak küfr, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda Hz. Peygamberi tasdik etmemek, ona inanamamak diye tanımlanmaktadır.¹³¹

Kefera fiili, mastarlarındaki farklılığa göre değişik anlamlara gelmektedir.¹³² Kefr, örtmek kapatmak anlamındadır. Bu sebeptendir ki, “fitrî yeteneğini kirletip örten” anlamında kişiye kâfir dendiği gibi, tohumu toprağa

¹³⁰ Şentürk, “İman ve Küfür”, *DİD*, XXVII, IV, s. 3.

¹³¹ Taftazani, *Şerhu'l-Akâid*, s. 189.

¹³² Ebû'l-Fadl-Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Beyrut: T.y., s.145.

gömdüğü için çiftçiye, karanlığı ile her şeyi örttüğünden geceye, kılıcı örttüğü için de kınına kâfir denmiştir.¹³³

“Bilmemek, yadırgamak” manalarına gelen “nükr” kökünden türetilen ve “kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek” anlamlarına gelen inkâr da küfür karşılığında kullanılmış olup böyle davrananlar da münkir olarak nitelendirilmiştir.¹³⁴

Bu kelimenin ism-i faili erkekler için ‘kâfir’, çoğulu ise ‘kâfirun’, ‘küffâr’ ve ‘kefere’ şeklindedir. Kadınlar için ise ‘Kâfirâtün’, çoğul için ise ‘kâfirât’ ve ‘kefâvir’ kalıpları kullanılmaktadır.¹³⁵

Aynı kökten gelen ‘ikfar’ ve ‘tekfir’ kelimeleri, kök manası çerçevesinde Kur’an da ve hadislerde “günahları örtmek, bağışlamak” anlamında kullanılmaktadır.¹³⁶

2.2. Küfrün İstilah Manası

Terim olarak ise tekfir, Allah’tan vahiy olarak gelip Hz. Peygamberin kesin olarak tebliğ ettiği dinin herhangi bir hükmünü veya esasını kabul etmeyen, inkâr eden kimsenin kâfir olduğuna hükmetmeyi ifade etmektedir.¹³⁷

İslâm âlimleri, iman hakkındaki anlayışları bağlamında küfrün mahiyeti hakkında çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre küfür, dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemektir.¹³⁸

Nesefî’ye göre, imanın karşıtı küfürdür. Küfür, mecaz olarak başka şeye de denilse bile, tekzip ve inkâr etmek demektir.¹³⁹ Nesefî, Kur’an’daki şu ayetin bu hususu doğruladığını ve bu ayetin, küfrü imanın zıddı olarak tanımladığını ifade

¹³³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, V, s. 145.

¹³⁴ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, V, s. 145.

¹³⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, V, s. 144.

¹³⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, V, s. 146.

¹³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 350.

¹³⁸ Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, II, s. 415.

¹³⁹ Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, II, s. 415.

etmektedir. Allah (c.c.) “*O halde kim tâğûta küfreder Allâh’a iman ederse*”¹⁴⁰ buyurdu. Neseî, küfürden muradın tekzip, imandan muradın da tasdik olduğunu, dolayısıyla bu da imanın tasdik olduğunu gösterdiğini söylemektedir.¹⁴¹

İmanı sadece marifetten ibaret olduğunu ileri süren Cehmiyye ve Neccâriyye’ye göre küfür Allah’ı ve Hz. Peygamber’in haber verdiği hususları bilmemektir.¹⁴²

Marifetin karşıtı cehalet, imanın karşıtı ise inkârdır.¹⁴³ Sadece bilgi, iman için yeterli değildir. Allah ve Resul’ünü bildiği halde O’nun getirdiklerini kabul etmeyenler ve bazı küfür sözlerini söyleyen kimse iman dairesinden çıkmış olup küfre girmiş olur.¹⁴⁴

Mürcie ve Kerrâmiyye’ye göre iman, sadece dilin ikrarı ile olur. Bunlara göre de, küfür dil ile ikrar etmemektir. Er-Rakkaşî, Abdullah b. Saîd el-Kattân da bu görüşte olanlardandır.¹⁴⁵

Ancak bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmektedirler. Şöyleki: Rakkaşî der ki: Kalpte marifetin bulunması şartıyla ikrar iman olur. Marifet ona göre imanda zorunludur ve kesinlikle bulunur. Marifet iman olmaz. Çünkü iman zorunlu olanın değil, kazanılmış bir fiilin adıdır. Fakat bu zorunlu olan marifet bulunduğu anda ikrar iman olur.¹⁴⁶

Abdullah b. Saîd el-Kattân da şöyle der: İkrar, Tasdik ve marifetle birlikte bulunursa iman ikrardır. Ona göre tasdik ve marifet olmadan sadece söz iman olmaz. Söz bunlarla birlikte olursa iman olur. Tasdik ve marifetle iman olmaz.¹⁴⁷

Kerrâmiyyeye gelince onlarda şöyle söylerler: İman sadece ikrardan ibarettir. Bu ikrarın iman olabilmesi için tasdik ve marifetin bulunması şart değildir. Onlar, “Bir kişi kalbi ile küfre inansa dili ile yaratana, kitapları, peygamberleri ve diğer imanın rükünlerinden olan şeyleri ikrar etse o kişi ikrarıyla gerçek mümin olur. Allah’ın Resulü zamanındaki münafıklar gerçek mümin idiler.” Demektedirler.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Bakar, 2/256.

¹⁴¹ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 415.

¹⁴² Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 415; Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁴³ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 415.

¹⁴⁴ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 415.

¹⁴⁵ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

¹⁴⁶ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

¹⁴⁷ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

¹⁴⁸ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

Ehl-i sünnet kelâmcıları bu görüşü, münafıkların mümin olmadığını açıklayan ayetlere¹⁴⁹ aykırı görerek eleştirmişlerdir. Bu görüşün dünyada kişiye uygulanacak hükümler için geçerli olmakla birlikte ahiretteki durumunu kapsamayacağını, bu nedenle imanın ve küfrün hakikati ile ilgili bir değer taşımayacağı ifade edilmektedir.¹⁵⁰

Ebû Hanîfe'ye, göre küfür imanın söz konusu iki rüknünden birinin mazeretsiz olarak terkedilmesidir.¹⁵¹ Ancak iman kalbin tasdikinden ibaret sayan Hanefî kelâmcılara göre ikrar onun rüknü değil dünyada kişinin mümin muamelesi görmesi açısından zorunludur.¹⁵²

Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcılarına göre küfür, "kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve dinî görevleri yerine getirme" şeklinde tanımlanan imanın üç rükünden birinin terkedilmesiyle gerçekleşir.¹⁵³

Ebû Mansur el-Matürîdî'ye göre iman, kalp ile tasdiktir. Aynı görüş Ebû Hanife'den de rivayet edilmiştir. Ayrıca el-Hüseyin b. el-Fadl el-Becelî'nin ve Ebû Hasan el-Eş'arî'de aynı görüşte olanlardandır. Bunlara göre ise tasdik olmaması küfürdür.¹⁵⁴

Küfrü benimseyen kimseye kâfir denir. Yine Kur'an'da insanlar iman açısından üç kısma ayrılmıştır. Hz.Peygamberin Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen şeylere inananlara mümin, inkâr edenlere kâfir, içinden inkâr ettiği halde dıştan inanıyormuş gibi gözükene de münafık denilmektedir.¹⁵⁵

2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Küfür Kavramı

Küfür kelâm ilminde üzerinde en çok durulan, tartışılan ve hâlâ da önemini koruyan konulardan birisidir. Çünkü dinin merkezinde iman bulunmaktadır. Bu nedenle dinî hayatın bütün yönleri bu merkeze göre anlam ve değer kazanmaktadır. Küfür de, insanı söz konusu anlam ve değerlerden uzaklaştıran, inananlara mahsus

¹⁴⁹ Bakar, 2/8-9.

¹⁵⁰ Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁵¹ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

¹⁵² Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁵³ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411; Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁵⁴ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, ss. 404-411.

¹⁵⁵ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları (İSAM), 2010, s.192.

dinî ve dünyevi bütün haklardan mahrum bırakan belirleyici bir hükümdür. Bu itibarla Kur'an'da bu iki kavrama (iman ve küfür) yeterince vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁶

Kur'an'da, doğrudan küfür ifadeleri olarak bazı örnekler verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: “*Meryem oğlu Mesîh Allah'tır*”,¹⁵⁷ “*Allah üçlünün üçüncüsüdür*”,¹⁵⁸ “*Bu peygamber yalancı bir sihirbazdır*”,¹⁵⁹ “*Hayat ancak bu dünya hayatıdır, ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder*”,¹⁶⁰ “*Bu çürümüş kemikleri kim diriltebilir?*”,¹⁶¹ “*Kıyametin kopacağını sanmıyorum*”,¹⁶² gibi ayetler bu örneklerden bazılarıdır.

Kur'an-ı Kerîm'de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmektedir. Aynı zamanda birçok ayette aynı kökten türemiş fiil ve isimler de bulunmaktadır.¹⁶³

Kur'an'da, cahd (bilerek inkâr etmek), işrâk (ortak koşmak), tekzîb (yalancı kabul etmek) kavramları küfür manasına kullanılmıştır. Ayrıca tuğyân (haddi aşmak), zulm (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), ism (günah işlemek) ve fîsk (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) kavramlarına küfrü ve inanmayanları nitelendirmek için yer verilmiştir.

Kenud (nimete karşı nankörlük), ilhad (meyl ve sapma), dalal (doğru yoldan sapmak), cehl(iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmeyi bilmeyen, ilâhî öğütlere kör olan) kavramları da küfür anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁴

Kur'an'da kâfirlerin Allah'ı inkâr etmeleri,¹⁶⁵ Allah'a oğul isnat etmeleri,¹⁶⁶ yolundan yüz çevirmeleri,¹⁶⁷ şirk koşmaları,¹⁶⁸ ayetleri inkâr ettikleri,¹⁶⁹ peygamberleri inkâr ettikleri,¹⁷⁰ Peygamberlere ulûhiyyet atfettikleri,¹⁷¹ Kur'an'ı reddettikleri,¹⁷² meleklerle

¹⁵⁶ Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁵⁷ Mâide, 5/17.

¹⁵⁸ Mâide, 5/73.

¹⁵⁹ Sad, 38/4.

¹⁶⁰ Câsiye 45/24

¹⁶¹ Yâsîn 36/78

¹⁶² Kehf 18/36

¹⁶³ Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, ss. 533-536.

¹⁶⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 90-92.

¹⁶⁵ Nisa, 4/136.

¹⁶⁶ Maide, 5/72.-73.

¹⁶⁷ Nisa, 4/167.

¹⁶⁸ Âl-i İmran, 3/151.

¹⁶⁹ En'âm, 6/39.

¹⁷⁰ Nisâ, 4/42.

¹⁷¹ Mâide, 5/17.

¹⁷² İsrâ, 17/41.

inanmadıkları,¹⁷³ ahirete inanmadıkları,¹⁷⁴ belirtmek suretiyle insanı küfre götüren inanlar açıklanmıştır.¹⁷⁵

Öte yandan Kur'an'da küfürde ısrar edenlerin amellerinin boşa çıkarılacağı,¹⁷⁶ Kâfir olarak ölenlerin cehennemde acıklı bir azapla karşı karşıya kalacakları,¹⁷⁷ kâfirlerin ebediyen kalmak üzere cehenneme atılacakları,¹⁷⁸ belirtilmiştir.¹⁷⁹

Küfür kelimesi Kur'an'da lügat anlamından çok uzaklaşmadan yeni bir kullanım şekline dönüşmüştür. Bu kelime ile Allah arasında doğrudan temas kurulmuştur. Bu kelime basit bir nankörlük değil, Allah'a, Allah'ın yaptığı iyiliklere ve verdiği nimetlerine karşı yapılan nankörlük olarak anlamlandırılmıştır.¹⁸⁰

Nihai anlamda konuyu şöyle özetlemek istersek şöyle söylememiz mümkündür. Kur'an'a göre, göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'ındır. Her şey O'na istese de istemese de boyun eğmiştir. Her şeyde O'nun hükmü geçerlidir. Hiç kimse O'na ortak olamaz. Bu itibarla Kur'an'da küfür kavramının iki anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi, imanın karşıtı olan inkâr anlamında, diğeri ise şükürün karşıtı olan nankörlük anlamındadır.

2.4. Küfür Çeşitleri

İslam âlimleri tarafından küfür kavramı, meydana geliş şekli, sebebi ve yeri itibariyle dört kısım olarak tasnif edilmiştir.

1. *Küfr-i inkâri*. Kişinin Allah'ı, peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri esasları kalbiyle tasdik, diliyle ikrar etmemesidir. 2. *Küfr-i cühûd*. Kişinin bilerek iman etmemesi, inkârı tercih etmesidir. 3. *Küfr-u inâdi*. Kişinin kalben Allah'ı bilip bazen diliyle de ikrar ettiği halde haset, şöhret ve makam düşkünlüğü, kavmiyetçilik

¹⁷³ Nisâ, 4/136.

¹⁷⁴ Hûd, 11/7-9.

¹⁷⁵ Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁷⁶ Mâide, 5/5; A'râf, 7/47.

¹⁷⁷ Mâide, 5/36; Meâric, 70/11-18.

¹⁷⁸ Bakar, 2/161-162

¹⁷⁹ Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s. 535.

¹⁸⁰ Mine Gürhan, "Tanrıbilim Açısından Tekfir" (*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 31

gibi sebeplerle İslâm'ı bir din olarak kabul etmemesidir. 4. *Küfr-i nifâk*. Kişinin inanılması gereken hususları diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesidir.¹⁸¹

Yapılmış olan bu tasnifin dışında, itikâdî yönden inkârcı bir mahiyet taşıyan, “Allah’ın ulûhiyyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek” şeklinde tanımlanan şirk de bir çeşit küfürdür. Kur’an’ı Kerimde, Allah’ın kendisine ortak koşulmasını bağışlamayacağı ifade edilmiştir.¹⁸² Ayrıca kişinin Müslüman iken başka bir dini veya inanç sistemini seçerek İslam’ı terk etmesi de irtidat olarak nitelendirilen küfür çeşitlerinden biridir.¹⁸³

2.4.1. Küfr-i İnkârî

Küfr-u inkârî, Allah’ı, Peygamberleri ve onların Allah’tan alıp getirdikleri esasları, kişinin kalbiyle tasdik, diliyle ikrar etmemesidir.¹⁸⁴ Hz. Peygamberin yüce Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen esaslardan (zarûrât-ı dîniyye) bir veya birkaçını yahut da tamamını inkâr etmek. Meselâ namazın farz, şarabın haram oluşunu inkâr eden, meleklerin ve cinlerin varlığını kabul etmeyen kimse inkârî küfür içindedir.¹⁸⁵

Kur’an’da haklarında “*Şu muhakkak ki, küfredenleri korkutsan da korkutmasan da onlarca müsavidir. Onlar iman etmezler.*”¹⁸⁶ Buyrulan inkârcıların küfrü bu tip bir inkâr türüdür.

Küfr-u inkârî’ye örnek teşkil edecek Kur’an’da pek çok ayet vardır. Ancak onların hepsini burada saymaya imkân yoktur. Bununla birlikte onlardan bazılarını zikredek olursak şunlardır:

“*Ey kitap ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?*”¹⁸⁷

“*An dolsun biz bu Kuran’da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık, ama insanlardan çoğu, inkârda direttiler.*”¹⁸⁸

¹⁸¹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 58-59; Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, ss.535-536.

¹⁸² Nisa,4/48.

¹⁸³ Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, s.536.

¹⁸⁴ Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, s.535.

¹⁸⁵ DİB, *İlmihal*, s. 77

¹⁸⁶ Bakara,2/6.

¹⁸⁷ Ali İmran,3/70.

¹⁸⁸ İsra,17/89.

“Allah’ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölümler idiniz, o sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O’na döndürüleceksiniz.”¹⁸⁹

2.4.2. Küfr-i Cühûd

Kişinin Allah’ı bilip kabul etmesi, fakat dil ile imanını ikrar etmemesi, inkârı tercih etmesidir. Şeytan ile Ümeyye bin es Salt’ın(v. 5/626) küfrü bu nevi bir küfürdür.¹⁹⁰ Kur’an da Ümeyye için şöyle buyrulmuştur: “İşte tanıdıkları o şey (Kur’an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler”.¹⁹¹ Sonuç itibariyle küfr-u cühûd kişinin bildiği halde hak ve hakikati kabul etmemesi ve inkâr etmesi demektir.

2.4.3. Küfr-i İnâdî

Kişinin kalben hakikati bilmesi, dille de itiraf etmesine rağmen; haset, sapıklık, şan, şöhret ve makam endişesi, kavmiyetçilik gibi vs. sebeplerle İslam’ı bir din olarak kabullenmemesi demektir.¹⁹²

Bu çeşit küfre, ar edip gururuna yediremediği için küfr-u âri de denilmiştir. Hz. Peygamberin amcası Ebû Tâlib’in (v.619 m.) küfrü böyledir. Hz. Peygamber amcası Ebu Tâlib’i çeşitli zamanlarda İslam’a davet etmiş, ancak teklifi hüsn-ü kabul görmesine rağmen “Ebu Tâlib atalarının dininden döndü “ demesinler diye müslüman olma şerefine nâil olamamıştır.¹⁹³

2.4.4. Küfr-i Nifâk

Kişinin inanılması gereken şeyleri diliyle ikrar etmesi, fakat kalbiyle tasdik etmemesidir. Münâfıkların küfrü böyledir.¹⁹⁴

Hanefi fıkıhçıları tarafından küfr-u cehlî ismi verilen bir küfür çeşidinden bahsedilmektedir. Kendi iradesiyle küfür olduğunu bilmediği fakat gerçekte küfür olan sözü söyleyen kişi, âlimlerin çoğunluğuna göre kâfir olur. İşte bu tarz küfre

¹⁸⁹ Bakara,2/28; Bkz.,Gürhan,“Tanrıbilim Açısından Tekfir”,s. 32.

¹⁹⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 59.

¹⁹¹ El-Bakara 2/89.

¹⁹² Sinanoğlu,“Küfür”,*DİA*, XXVI, s.535.

¹⁹³ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s.59.

¹⁹⁴ Sinanoğlu,“Küfür”,*DİA*, XXVI, s.535

küfr-u cehlî denir. Bu gruba göre cehalet mazeret olmaz. Ancak bazı âlimlere göre de kişi cehaleti sebebiyle mazur sayılabilir.¹⁹⁵

Bununla birlikte itikâdî yönden inkârcı bir mahiyet taşıyan, "Allah'ın ulûhiyyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı olduğunu kabul etmek" şeklinde tanımlanan şirk de bir tür küfürdür.¹⁹⁶ Nitekim bununla alakalı Kur'an'da Allah'ın kendisine ortak koşulmasını bağışlamayacağı ifade edilmektedir.¹⁹⁷

2.4.5. Küfür-Şirk İlişkisi

Küfür kelime olarak "örtmek, gizlemek, nankörlük etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Dini literatürde ise, Hz. Peygamber'i Allah'tan getirdiği şeylerde yalanlayıp, onun getirdiği kesinlikle sabit dinî esaslardan bir veya birkaçını inkâr etmek, O'nu tasdik etmemek diye tanımlanmaktadır.¹⁹⁸

Küfrü benimseyen kimseye, fitrî yeteneğini köreltip örten anlamında kâfir denilmektedir. Bilmemek, yadırgamak manasına gelen nükr kökünden türetilen ve "kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek" anlamına gelen inkâr da küfür karşılığında kullanılmaktadır.¹⁹⁹

Başka bir tanımla şirk, şerike fiilinin masdarı olarak "ortak olmak", işrâk kalıbından isim konumunda ise "ortak koşma, şirk, küfür" anlamına gelmektedir. Sıfat şekli müşriktir.²⁰⁰

Şirk terim olarak Allah'ın zâtında, isim, sıfat ve fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesinde ortak tanımak, bu noktada O'nun eşi, dengi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek demektir.²⁰¹

Şirk ile küfür birbirine yakın iki kavramdır. İkisinin arasındaki fark şudur: Küfür kapsam itibarıyla daha geniş, şirk ise daha dar ve özel bir mahiyet taşımaktadır. Bu anlamda her şirk küfür olarak değerlendirilir, fakat her küfür şirk

¹⁹⁵ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 59;

¹⁹⁶ Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s.536.

¹⁹⁷ Nisâ, 4/8

¹⁹⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 192.

¹⁹⁹ Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, XXVI, s.534.

²⁰⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

²⁰¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

olarak değerlendirilemez. Bu itibarla her müşrik kâfirdir, fakat her kâfir müşrik değildir.²⁰²

Şirk sadece Allah'ın zât, isim ve sıfatlarına ortak tanıma sonucu meydana gelmektedir. Küfür ise, küfür olduğu bilinen birtakım inançların kabulü ile gerçekleşir. Küfür olan inançlardan biri de Allah'a ortak koşmadır. Örnek verecek olursak, Mecusîlikte olduğu gibi iki tanrının varlığını kabul etmek şirk olduğu gibi aynı zamanda küfürdür. Ahiret gününe inanmamak küfür olduğu halde, şirk değildir.²⁰³

Allah'a şirk koşmak günahların en büyüğüdür. Şirk dışındaki günahları, Allah'ın dilediği kimse için bağışlayacağı bir ayette şöyle ifade edilmektedir. *“Allah kendine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapılmıştır.”*²⁰⁴

Bu iki mefhumun aralarındaki ilişki çizgisi şuradadır. Şirk, Allah'a ortak koşma neticesinde meydana gelir. Küfür ise, küfür olduğu bilinen bir takım inançların kabulü, fiillerin işlenmesi, sözlerin söylenmesi neticesinde meydana gelir. İmam Ebu Hanife'ye(v.15/767)göre küfür şirkten daha umumi olup, şirki de şümulüne almaktadır. Bu manada her müşrik kâfirdir fakat her kâfir müşrik değildir. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar kâfir oldukları halde müşrik değillerdir.²⁰⁵

Bu durum Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: *“Ehli kitaptan ve müşriklerden küfredenler kendilerine apaçık bir hüccet, içinde (kitapların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sayfeleri okuyacak, Allah'tan bir peygamber gelinceye kadar (dinlerinden) ayrılacak değillerdir.”*²⁰⁶

Sonuç olarak ifade etmemiz gerekirse, şirk'in küfür'le birlikteliği vardır. Aslında şirk de bir inkârdır; İlâhî gerçeğin üzerini örtmektir (küfürdür). Ancak 'küfr' kelimesi 'şirk'e göre biraz daha kapsamlıdır. 'Küfr' kavramı bütün inkârcıların eylemini ifade ederken; 'şirk' Allah'ı kabul ediyor görünürken O'na ortak koşmayı, birden fazla ilâh edinmeyi, bir şeye Allah'a ait özellikleri atfetmeyi ifade etmektedir.

²⁰² Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 60.

²⁰³ DİB, *İlmihal*, s.78.

²⁰⁴ Nisâ, 4/116.

²⁰⁵ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 60.

²⁰⁶ Beyyine,98/1.

Şirkle küfür günahların en büyüğüdür. Şirk ve küfrün Allah tarafından bağışlanmayacağı, bunun dışındaki günahlardan dilediğinin Allah tarafından bağışlanacağı ayrıca şirkin en büyük zulüm olduğu Kur'an'daki ayetlerde ²⁰⁷ belirtilmektedir.

2.4.6. Küfür-Nifâk İlişkisi

Sözlükte “tarla faresinin yuvasından çıkması “anlamına gelen nefk kökünün müfâale kalıbından masdar olup “farenin yuvasına girmesi; kişinin olduğundan başka türlü görünmesi” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin kökünde bulunan “farenin, yuvasına bir delikten girip diğerinden çıkması” şeklindeki anlamından mülhem “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren, dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan çifte şahsiyetli kimseye” münafık denmektedir.²⁰⁸

Terim olarak münafık, zahiren mümin ve müslüman görünmek, kalpte ise Allah'ı, Resulünü ve onun getirdiklerini kabullenmemek manasına gelen nifâk, bir çeşit küfürdür. İçindekini gizleyen kimse demektir. Kişinin ahirette imanı olup olmadığına bakılacaktır. Sonuçta imanı olan cennete girecek, imanı olmayan ebediyen cehennemlik olacaktır. Kalbinde küfür bulunan kimsenin, kâfir veya münâfık olması ahirette değişik bir durum ortaya çıkarmayacaktır. Farklılık, sadece onun hakkındaki dünya hükümlerinde olacaktır.²⁰⁹

Kur'an'da nifak kelimesi otuz iki ayette geçmektedir. Bunlardan üç tanesi nifak, iki tanesi fiil kalıbında, yirmi yedi tanesi de münafık şeklindedir. Bazı ayetlerde nifak kökü kullanılmadan “kalplerinde hastalık bulunanlar” şeklinde nitelendirilmiştir. Hz. Peygamberin hadislerinde de münafıklara dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır.²¹⁰

Kur'an'da münafık kelimesi iki tip insan için kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi hakiki münafıklar için olup bunlar, “*inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık*” derler.²¹¹ Diğerisi ise, imanla küfür arasında gidip gelen,

²⁰⁷ Bkz., Nisa,4/48,116; Lokman,31/13; Beyyine, 98/6; Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 60.

²⁰⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

²⁰⁹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 65-66.

²¹⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

²¹¹ Bakara, 2/8

şüphe içinde bocalayan,²¹² imandan çok küfre yakın olan²¹³ çift şahsiyetli kişiler için kullanılmaktadır.

Kelâm ve mezhepler tarihi açısından nifâk ya da münâfık kavramı büyük günah meselesinin ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. İmanın tarifi, amelin imandan bir cüz olup olmadığı, dolayısıyla büyük günah işleyen bir kimsenin dünyevi ve uhrevi durumu gibi konuların tartışıldığı bir ortamda nifak, imanla küfür kavramlarının yanında üçüncü bir kavram olarak tartışılmaya başlanmıştır. Ancak münafığın bu durumu sadece dünya ile sınırlı kalacağı, ahretteki konumu ise, nifak üzere ölen birisinin kâfir ve müşrikle aynı muameleye tabi tutulacağı konusunda bütün âlimlerin görüş birliği içinde oldukları görülmektedir.²¹⁴

Başka bir ifadeyle, münâfıkların ebedi olarak cehenneme gitmeleri onların küfürlerinden dolayıdır. Bazı âlimlerce mümin için nifak kavramının iki farklı çeşidi olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan birisi itikâdî, diğeri ise ameli nifaktır. İnandığı halde amellerinde gevşeklik gösterenlerin ameli nifak, içten içe dinin bazı hükümlerini inkâr etmek ise itikâdî nifaktır.²¹⁵

Ahirette verilecek hükümlerde kişinin kalbinde imanın bulunup bulunmadığına bakılacaktır. Böylece dünyada kâfir veya münafık bir kimsenin ahiretteki durumu aynı olacaktır. Lakin dünyalık hükümlerde kişinin söylediği esas alınacağından münafık dünyada mümin muamelesi görecektir.²¹⁶

İslam mezheplerinin münafıklar hakkındaki hükümleri, imanı dil ile ikrardan ibaret gören Kerrâmiyyenin görüşleri hariç, birbiriyle örtüşmektedir. Mezhepler, iman amel ilişkisine bakışlarından dolayı kalben iman etmediği halde zahiren mümin görünen kişinin münafık olduğu ve kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılmakla birlikte ahirette ebediyen cehennemde kalacağı hükmünde birleşmişlerdir.²¹⁷

Nihai olarak söylemek gerekirse, iman, küfür ve nifak'ın aslında kalpte olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin söylem ve eylemleri kalpteki var olan aslın delilleridir. Kalpte gizli olanlar insanlarca bilinmediğinden, dünyada söz ve fiile

²¹² Nisâ, 4/137, 143.

²¹³ Âl-i İmrân, 3/167.

²¹⁴ Hülya Alper, "Münâfık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 565-568.

²¹⁵ Alper, "Münâfık", *DİA*, XXXI, ss. 565-568.

²¹⁶ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss.65-66; Bkz., Gürhan, "Tanrıbilim Açısından Tekfir", ss. 35-36.

²¹⁷ Alper, "Münafık", *DİA*, XXXI, ss. 565-568.

göre hüküm vermek gerekmektedir. Kuvvetli olan görüşe göre münafığın tövbesi kabul görecektir. Çünkü Kur'an'da münafıkların tövbelerinin kabul olunacağı bildirilmiştir. “(Münafıklardan) ancak teybe edenler (hallerini) düzeltenler, Allah’a sınıksız sarılanlar, dinlerinde Allah için ihlâs sahibi olanlar müminlerle beraberdir.”²¹⁸

Görüldüğü gibi küfür ile nifak arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Küfürde açıktan bir red ve kabullenmeme söz konusu iken, buna mukabil nifakta, gizli, yani kalbî bir red ve kabullenmeme ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla her ikisi de dini esasları red ve kabullenmeme noktasında birleşmektedirler. Bu nedenle her iki grubun da ahirette aynı akıbete uğrayacakları noktasında İslam âlimlerinin görüş birliği içinde oldukları anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile hem küfür, hem de nifak sahiplerinin ebedi cehennemlik olacakları görülmektedir.

2.4.7. Küfür-Fısk/Fâsık İlişkisi

Fısk sözlükte, “hurma ve benzeri şeyler için kabuğunu yırtıp çıkmak; belli bir sınırı aşmak” anlamına gelen fısk veya füsûk kökünden türemiş olan fâsık kavramının değişik mezheplere mensup âlimlerce yapılmış farklı tarifleri bulunmakla birlikte ıstılahta, inkâr edenlere ve iman ettiği halde Allah ve Peygamber'e itaat etmeyen, dini görevleri terk eden ve günah amelleri işleyenlere denir. Her kâfir fâsıktır, ancak her fâsık kâfir olmayabilir. Âsi mümin ise fâsıktır ama kâfir değildir.²¹⁹

Fâsık kelimesinin câhiliyye döneminde kullanılmadığı bilinmektedir. Kur'an'da kök halinde yedi, çekimli fiil olarak on ve fâsık şeklinde de otuz yedi yerde geçmektedir.²²⁰

Fısk ve Fâsık kavramları hadislerde ve sahâbe sözlerinde de geçmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber (sav) Mümin'e sövmenin günah (füsûk) olduğunu ve fıskla itham edilen kişinin fâsık olmaması halinde bu itham edene döndüğünü söylemiştir.²²¹

²¹⁸ Nisâ, 4/146.

²¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 202-205.

²²⁰ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII, s. 202.

²²¹ Buhârî, “Edeb”, 44; Müsned, V, 181.

Hâricîler büyük günah işleyen herkesin fâsık, her fâsık'ın da kâfir olduğunu ileri sürmektedirler. “Artık bundan sonra kim inkâr ederse işte onlar fâsıklardır” (Nûr 24/55); “Münafıklar fâsıklardır” (Tevbe 9/67); “Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir....fâsıklardır”,²²² mealindeki ayetlerde her fâsıkın kâfir olduğu bildirilmiştir.²²³

Şia'ya göre fâsık, nefsânî arzularını tatmin amacıyla büyük günah işleyen kimsedir. Fâsık dinin emirlerini hafife alıp günaha dalarsa ve te'vil edilemeyecek şekilde fîskını izhar ederse o zaman kâfir olur.²²⁴

Mürcie'ye göre büyük günah işleyen Mümin'e mutlak manada olmazsa da fâsık denilebilir. İman tasdikten ibaret olduğuna göre fâsık müminin imanı eksik değil tamdır.²²⁵

Mâtürîdiyye'ye gelince, Ebû Masûr el-Mâtürîdî'ye göre fâsık kelimesi tıpkı fâcir gibi mutlak olarak kullanıldığı zaman kâfir anlamına gelir. Bununla birlikte fîsk verilen emrin dışına çıkmak demektir ve mümin de bazen ilâhî emirlerin dışına çıkabilir. Bu nedenle fâsık kelimesi her zaman kâfirle eş anlamlı kabul edilmemelidir.²²⁶

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'nin görüşlerine açıklık getirerek fâsık'ı “mutlak fâsık ve mümin fâsık” olarak ikiye ayırmıştır.²²⁷ Mutlak fâsık ilahi emirlere hiçbir zaman itaat etmeyen ve her bakımdan âsi olan kimsedir ki buna kâfir denir. Mümin fâsık ise iman ettiği halde tembellik, gaflet ve şehvet sebebiyle ilâhî emirlerden birine itaat etmeyen kişi olup sadece bir veya birkaç noktada fîsk içinde bulunur. Bu tür itaatsizlik kişinin imanını yok etmediğinden bu manadaki fâsık mümindir.²²⁸

Sonuç olarak şöyle demek mümkündür: Küfür fâsık ve fîsk ilişkisi hakkında bazı farklı görüşler benimsenmiş olmasına rağmen, hemen hemen bütün Ehl-i Sünnet âlimleri ehl-i kiblede olan fâsık'ın mümin olduğu noktasında ittifak etmektedirler.²²⁹

²²² Mâide 5/44-47

²²³ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII, s. 203.

²²⁴ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII, s. 203.

²²⁵ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XXII, s. 203.

²²⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Terc. B. Topaloğlu), Ankara: 2002, ss. 334-353

²²⁷ Nesefî, *Tabîrâtü'l-Edille*, II, ss. 768,770.

²²⁸ Nesefî, *Tabîrâtü'l-Edille*, II, ss. 768,770.

²²⁹ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XXII, s. 203.

2.5. Kelâm Ekolleri Açısından Tekfir

Sözlükte “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” anlamında küfr (küfrân) kökünden türeyen tekfir “küfre nisbet etmek, mümin diye bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermek” demektir. Aynı kökten gelen ikfâr da aynı manada kullanılmaktadır.²³⁰

Terim olarak tekfir, Allah’tan vahiy yoluyla gelip Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esas kabul etmeyen, benimsemeyen ve inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmek demektir.²³¹

İslam âlimleri Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ ettiği İslâm dininin hak olduğunu kabul etmeyen ve ona inanmayanların kâfir sayıldığı noktasında ittifak etmektedirler.

Kur’an da Müslümanlığı kabul ettikten sonra küfür kelimesini söyleyenlerin kâfir olduğu bildirilmiş,²³² müslüman iken dinden dönen kişinin küfre girdiği belirtilmiş,²³³ iman ettikten sonra kâfir olup inkârda ısrar edenlerin imana döneceklerinin umulmadığı haber verilmiş,²³⁴ bu nedenle bunların tekfir edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Bunlarla birlikte, Allah’ın varlığını ve birliğini, peygamberleri, ilâhî kitapları veya Kur’an’ın bazı hükümlerini, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkâr edenler; Allah’a ortak koşanlar, Kur’an’ın Allah’tan geldiğine inanmayanlar, Allah’a ve Hz. Muhammed’e karşı muhalefette bulunanlar; Allah’ın haram kıldığını helal sayanlar; Allah ile, peygamberleriyle, ayetleri ve emirleriyle alay edenler, dilleriyle inandıklarını söyledikleri halde kalpleriyle inkâr edenler (münafıklar) hakkında Kur’an’da kâfir olarak nitelendirilmiştir.²³⁵

Hadislerde, bir müslümanı küfre nisbet etmenin ağır sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır.²³⁶

²³⁰ Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, XXXX, ss. 350-356.

²³¹ Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, XXXX, ss. 350-356.

²³² Tevbe, 9/74.

²³³ Bakara, 2/217.

²³⁴ Âl-i İmrân, 3/90.

²³⁵ Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, XXXX, s. 351.

²³⁶ Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, XXXX, ss. 350-356.

Tekfîr meselesi, hicri I. asırda meydana gelen siyasi sebepler neticesinde ortaya çıkmış bir durumdur. Bu problem, Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında vuku bulan Sıffin savaşı esnasında halifenin ordusunda bulunan, daha sonra Hâricîler diye anılan bir grubun, isyancılarla savaşılmasını emreden ilâhî hükmü terk edip ihtilafı çözmek için hakeme başvurulmasına rıza gösteren Hz. Ali ile Muâviye'yi ve bu durumu onaylayan Sahâbeyi tekfir etmeleri ile başlamıştır.²³⁷

Başlangıçta büyük günah işleyen müminin dinden çıkıp çıkmadığı konusuyla sınırlı kalan tekfir meselesi, mezheplerin teşekkülünden sonra farklı bir boyut kazanmış ve mezhep mensuplarından bazıları hemen her konuda muhaliflerini tekfir etmeye çalışmışlardır.²³⁸

Kelâmî ekollere göre tekfir'e esas olan konulardan bir kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Tabiat felsefesi. Maddenin yapısı ile ilgili ileri sürülen ve evrenin yaratılışında ilâhî ilim, kudret ve iradeyi kabul etmeyip, evrenin kadîm ve yaratılmamış olduğuna inananlar küfre nispet edilmiştir. Ancak kelâm âlimlerinin çoğunluğu maddenin yapısıyla alakalı bilgilerin tekfir konusu sayılamayacağını kabul etmektedirler.²³⁹

2. Ulûhiyyet. Bu konuda Allah'ın varlığını, birliğini veya sıfatlarını inkâr eden kimsenin tekfir edileceği hususundaki görüşler. Kelâmî ekollerin tekfir'e konu olan durumlar hakkındaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Allah'a ortak koşmak, O'ndan başkasına tapmak, dua etmek ve yemin etmek, Allah'ı yaratıklarına benzetmek, Allah'ın her şeyi ilim ve iradesiyle takdir ettiğine inanmamak.

3. Nübüvvet. Allah'ın Hz. Âdemden Hz. Muhammed'e kadar gönderdiği i peygamberlere inanmamak, onlardan bir kısmına inanırken diğerlerini benimsememek, onların yalan söylediklerini veya kasten günah işlediklerini ileri sürmek, onların yolundan gitmeye rıza göstermemek ittifakla tekfir edilmeyi gerektiren davranışlar olarak gösterilmiştir.

²³⁷ Yavuz, "Tekfîr", *DİA*, XXXX, s. 351; Bkz., Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, ss.43-78.

²³⁸ Yavuz, "Tekfîr", *DİA*, XXXX, s. 351

²³⁹ Yavuz, "Tekfîr", *DİA*, XXXX, s. 351

5. Kur'an-ı Kerîm. Kur'an'ın tamamını veya bir kısmının inkâr edilmesi, onun Allah'ın kelâmı olduğunun kabul edilmemesi, benzerinin oluşturulabileceğinin ileri sürülmesi, bildirdiklerine inanılmaması, ayetlerin kasten değiştirilmemesi âlimlerin tekfire yol açtığını söyledikleri hususlardandır.

6. Hadis ve sünnet. Mütevâtir hadisleri ve tevâtürle sabit olan sünnetleri reddetmenin tekfire neden olduğu konusunda âlimler ittifak etmiştir.

7. İcmâ. Zarûrât-ı dîniyye konusunda icmâ dinen delil kabul edilmiştir. Dinden olduğu kesinlikle bilinen inanç ve amelleri inkâr edenlerin tekfir edileceği yolunda fikir birliği vardır. Beş vakit namazla onun kılınıp şekli ve haccın edası bunun örneklerindedir. Bununla beraber tekfir edilemeyeceğini ileri sürenler de bulunmaktadır.

8. Nasları te'vil etmek. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Şâfiî, Mâtürîdî, Eş'arî, Süfyân es-Sevrî, Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Zemahşerî gibi âlimlere göre nasların usulüne uygun te'vil edilmesi tekfire yol açmaz. Bununla birlikte dinin alını değiştirilecek ve ortadan kaldıracak şekilde yapılacak te'villerin tekfire yol açacağı ifade edilmektedir.

9. İslâm diniyle alay etmek. Allah, Peygamber ve dinin temel esaslarına alay etmek veya hafife almak gibi meselelerin tekfire sebep teşkil olacağı hususunda ittifak bulunmaktadır.

10. Haramları helâl, helâlleri haram saymak. Haram olan fiilleri helâl, helâl olan fiillerin haram sayılmasının tekfire esas olacağına dair âlimler arasında ittifak bulunmaktadır.

11. Ashab-ı Kirâm'a dil uzatmak. Ashap hakkında saygısız ifadeler kullanmak ve onları küfre nispet etmek Sünnîler'e göre tekfir'e sebep olur.

12. Tevessül. Ulûhiyyet niteliği taşıdığına inanılan bir kimseyle Allah'a tevessülde bulunmak yahut dua ve niyazları buna sunmak şirk ve küfre sebep olacağı bildirilmektedir.

13. Sadece kâfirlere mahsus olan fiilleri işlemek. Allah'ın dışındaki varlıklara tapınmak, gayri müslimlere mahsus ibadetleri yapmak, kâfirlere kâfir

demekten kaçınmak, Allah'ın azabından emin olmak veya rahmetinden ümit kesmek küfür alâmetleri olarak kabul edilmektedir.²⁴⁰

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız konuları daha da çoğaltmak mümkündür. İslam tarihi boyunca mezhepler tarafından muhalif guruplara karşı bir silah olarak kullanılmış olan tekfîr hakkındaki kelâmî ekollerin görüşleri şöyledir.

2.5.1. Hâricîler'de Tekfir

Hâricîlik, dinî ve siyasî konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan bir fırkadır. Hâricî, “çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” anlamına gelmektedir. Bu topluluk için hâriciyye ve havâric ismi kullanılmaktadır. Fırkanın adıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kendilerine karşı isyan ettikleri yöneticilerle fırkanın muhalifleri Havâric ismini “insanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar” anlamında kullanmışlardır.²⁴¹

Hâricîlik, Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden Sıffin savaşı sonrası hakem meselesi yüzünden ortaya çıkmış bir olgudur. Dinî ve siyasî konularda aşırı görüş ve faaliyetleriyle tanınan bir fırkadır. İslâm tarihinde ilk kez meşru otoriteye başkaldıran ve kabilecilik ruhunu tekrar canlandırmak isteyen siyasî anlayışın dinî bir hüviyete bürünerek toplumdan kopan radikal bir hareketin taraftarları olarak da tanımlanmaktadır.²⁴²

Hâricîlik hareketini çölde yaşayan Temimli'ler ve taraftarları başlatmıştır. “Allah'tan başka hüküm sahibi yoktur.” ilkesiyle tavizsiz İslâm'ı yaşadıklarını iddia eden Hâricîler, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi ve bunların yönetimini benimseyenleri küfürle itham ederek öldürecek kadar ileri gitmiş bir fırkadır.²⁴³

Hâricîler, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanları kâfirlikle suçlamışlardır. Onlara göre Hâricî olmayan herkes düşman ve kâfirdir. Hâricîlerin belirgin özellikleri arasında, takva ve şecaat, ibadetlere devam, sürekli Kur'an okuma, dini kurallara uyma gibi davranışlar sayılabilir. Bunların kendilerinin dışında herkesi

²⁴⁰ Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, XXXX, ss. 350-356.

²⁴¹ Fıglalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, ss. 169-175.

²⁴² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 119; Daha geniş bilgi için bkz., Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, ss.43-78.

²⁴³ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 233; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 119.

kâfir olarak nitelermeleri ve şiddet uygulamaları, İslâm'la örtüşmeyen en bariz vasıflarıdır.²⁴⁴

Hâricîlerin bir kısmına göre iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ile olur.²⁴⁵ Eş-Şümeriye, en-Neccâriye ve Gaylânîye'de aynı şekilde düşünenlerdendir.²⁴⁶ Neseî *Tabsıra*'da, Ebû Hanife'nin birçok ashabının da aynı görüşte olduklarını ifade etmektedir.²⁴⁷

Hâricîlerin çoğunluğuna göre iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve farz olsun nafil olsun bütün tâatları işlemekle gerçekleşir. Bu nedendir ki onlara göre, büyük veya küçük günah işleyen herkes kâfir olarak nitelendirilir ve ebedî olarak cehennemde kalıcıdır.²⁴⁸

Neseî *Tabsıra*'da Hâricîlerden bazılarının büyük günah işleyenleri müşrik olarak nitelendirdiklerini nakletmektedir²⁴⁹

Mezhepler arasında tekfir'e en çok başvuranlardan biriside Hâricîlerdir. Hâricîler, nasların zahirine önem vermektedirler. Nasların ruhuna nüfuz edemediklerinden dolayı taassuba düşmüşlerdir. Bu sebeple başta Sahâbe-i Kirâm olmak üzere pek çok mümini bu sebeple tekfir etmişlerdir. İlk dönemde yaşanan olayların ardından, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Hz. Ayşe'yi tekfir etmişler ve zâlim imama ayaklanmayı vacip görmüşlerdir. Ayrıca büyük günah işleyenleri kâfir ve müşrik kabul ettiklerinden dolayı da öldürülmelerine hükmetmişlerdir. Onların anlayışlarına göre büyük günah ile küfür aynı şeylerdir.”²⁵⁰

Hâricî mezheplerinden Sufriyye'ye göre büyük günah işleyen, puta tapan kişi gibi müşriktir. Bir başka hârici kolu ezârîka da aynı görüştedir. Bekriyye koluna göre ise büyük günah işleyen kimse münâfıktır.²⁵¹

Hâricîyyenin en mutedili ve sünnî çizgiye en yakın olanı, dolayısıyla varlığını günümüze kadar sürdüren İbâdiyye'ye göre, büyük günah işleyen kâfirdir. Ancak buradaki küfür şirk manasında olmayıp, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edip,

²⁴⁴ Karagöz vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 233; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 119.

²⁴⁵ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 404-415.

²⁴⁶ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 404.

²⁴⁷ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 369,404.

²⁴⁸ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

²⁴⁹ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 369.

²⁵⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

²⁵¹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

şükretmemektir. Bu bakımdan büyük günah işleyen bir müslüman küfrân-ı nimet içindedir. Bu kimse cehenneme gidecektir, ancak tevbe etmesi halinde cennete gidecektir.²⁵²

Hâricîler büyük günah işleyen kimseyi tekfir ederken delil gösterdikleri naslar İblîs hadisesinden bahseden Kur'an ayetidir.²⁵³ Hâricîlere göre İblîs, Allah'a karşı itaatkâr ve onu bilen birisi iken Hz. Âdem'e secde etmekten imtinâ etmiş ve böylece de büyük günah işlemiştir. Bundan dolayı o kâfir olarak lanetlenmiş ve ebediyen cehennemde kalmasına hükmolunmuştur.²⁵⁴

Dinin emirlerini yerine getirmeyen ve yasaklarından kaçınmayan kimseler Hâricîlere göre kâfir olarak nitelendirilmektedirler. Hâricîler Kabile zihniyetinden kurtulamamış ve İslam'ın getirdiği ferdî sorumluluğu yok saymış ve günahla küfür arasındaki ince çizgiyi tespit etme noktasında başarılı olamamışlardır.

Hâricîler imanla ameli bir bütün olarak telakki etmişlerdir. Buna bağlı olarak da kişinin amelleri yapmaması halinde imandan çıkıp küfre gireceği kanaatine varmışlardır.

Hâricîler, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkması konusunu doğrudan doğruya “*lâ hukme illâ lillâh*” ilkesine bağlamaktadırlar. Çünkü onlara göre, büyük günah işleyen kimse, bu davranışıyla Allah'ın yasak kıldığı fiilleri helal saymış, dolayısıyla dinden çıkmış ve ebediyen cehennemlik olmuştur. Hatta bu tutumlarını daha da ileri götürerek Hâricî olmayan herkesi düşman kabul etmiş, kâfir olarak nitelendirmişlerdir. Bu anlayışları doğrultusunda Müslümanların kadın ve çocuklarını esir alıp öldürmüşlerdir. Bunların bu öldürme zihniyetlerine “İsti'râz” adı verilmiştir. Ancak daha sonra bu anlayış muhtelif Hâricî kolları tarafından oldukça yumuşatılmıştır.²⁵⁵

Ebû'l-Mu'în En-Nesefî *Tabsıra*'da, Büyük günah işleyenlerin dinî statüsü konusundaki Hâricîler'in anlayışını şöyle ifade etmektedir. Hâricîlerin çoğunluğuna göre mürteb-i kebîre (büyük günah işleyen kimse) imandan çıkmış olur ve kâfir

²⁵² Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

²⁵³ Bakara, 2/34.

²⁵⁴ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

²⁵⁵ Ethem Ruhi Fıglalı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1997, ss. 169-175.

olur. Bu nedenle de, yani küfre girmiş olduklarından dolayı da ahirette bunlar ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.²⁵⁶

Hâricîlerin en ılımlı kolu İbâdîlerdir. İbâdîlerin çoğunluğuna göre kendilerine muhalefet edenleri öldürmek haramdır ve ayrıca onlarla nikâhlanmak ve miras salmak helaldir.²⁵⁷

Sonuç olarak ibâdiyye hariç tutulursa, diğer Hâricî fırkaları büyük günah işleyen kimseleri tekfir ettikleri anlaşılmaktadır. Bu itibarla Hâricîler'in, tekfir müessesesini en çok işleyen mezhep olduğunu söylemek mümkündür.

2.5.2. Mürcie'de Tekfir

Mürcie sözlükte, “ertelemek, te’hir etmek ve geriye bırakmak” irca’dan veya “beklenti içinde olmak, ümit etmek” anlamındaki recâ kökünün if’âl kalıbından türemiş çoğul manasında bir sıfattır.²⁵⁸

Terim olarak ise mürcie, mezhepler tarihinde, büyük günah işleyen müminlerin azaba maruz kalmayacağını, onların durumlarının olduğu şekliyle, Allah'a irca edilmesi gerektiği yolundaki düşünciyi savunan ekolün adıdır. Mürcie, diğer İslam mezheplerinde olduğu gibi belli bir imam veya otorite tarafından kurulmuş bir mezhep olarak ortaya çıkmamıştır. Mürcie, İslam dünyasında meydana gelmiş siyasi ve sosyal olayların neticesinde oluşmuş fikirlerin ürünüdür.²⁵⁹

Mürcie, Hâricîlerden sonra ortaya çıkmıştır. Mürcie'ye göre, bir kişi mümin olduktan sonra işlediği günahlar ona zarar vermez. Zira imanın bulunduğu yerde günahın bir değeri yoktur. Günah işlemekle iman eksilmez. Böylece Mürcie, günah işleyenler için daha toleranslı bir tavır sergilemekte ve âhirette de onların bağışlanacağı hususunda ümitli bulunmaktadır.²⁶⁰

Mürcie'nin çoğunluğuna göre iman, Allah'ın varlığını, birliğini ve ondan gelen her şeyi kalp ile tasdik dil ile ikrardan ibarettir. Mürcie'ye göre amel imandan

²⁵⁶ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 369.

²⁵⁷ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 85; Daha geniş bilgi için bkz., Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, ss.43-150.

²⁵⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 236-237; Sönmez Kutlu, “Mürcie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2006, ss. 41-45.

²⁵⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 236-237.

²⁶⁰ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 500.

bir cüz değildir. Bu Ehl-i sünnet âlimlerinin de görüşüdür. Mürcie, kendi içerisinde beş fırkaya ayrılmıştır. Bunlar, Yûnusiyye, Gassâniyye, Tûmaniyye Sevbâniyye ve Merîsiyye'dir.²⁶¹

Mürcie'ye göre, büyük günah işleyen kimse fâsık olarak görülse de imandan çıkmış olmaz. Mürcie, tekfir müessesesini en az harekete geçiren mezhep olarak dikkat çekmektedir. Bu konuda tamamen Hâricîlerle taban tabana zıt bir anlayışa sahiptirler. Hâricîlerin aksine büyük günah işleyenleri tekfir etmezler. Büyük günahlar imana zarar vermez. Hatta tek bir hayır işlememiş olsa bile kişinin imanı geçerlidir.²⁶²

Mürcie'ye göre, büyük günah işleyen birinin fâsık olup olmadığına ittifak yoktur. Onlardan bazıları fâsık olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da Allah'a İmanın bütün günahları yok edeceğinden büyük günah işleyenlerin fâsık olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmektedirler.²⁶³

Ebû'l-Mu'în En-Nesefî, Mürtekb-i kebîre hakkında Mürcie'nin görüşünün, günahlarından dolayı zarar görmeyeceği ve âhirette cehenneme girmeyeceği şeklinde olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁴ Nesefî *Tabşıra*'da Mürcie'nin bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Nasıl ki yaptıkları iyilikler kâfirlere fayda vermez ise, işledikleri günahlar da müminlere zarar vermez".²⁶⁵

Mürcie'nin tekfir konusundaki genel kabul görmüş görüşü şu şekilde formüle edilmektedir: Büyük günah işleyen fâsık olmakla birlikte gerçek manada mümin olmaya devam etmektedir. Mürcieye göre, küfürle birlikte iyi ameller fayda vermediği gibi imanla birlikte kötü ameller de zarar vermez. Bu anlayış, Mürcie'nin genel kabul görmüş anlayışını yansıtmaktadır. Esasen bu anlayışta istenen şey kişinin küfre girmemiş olması hususudur. Günah işlememiş veya günahından tevbe ederek ölmüş olan kimse cennetlidir. Kâfir olarak ölen kimse de cehennemlidir. Bu nedenle büyük günah işlemiş olan kimsenin cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmedilemez.²⁶⁶

²⁶¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 236-237; Karagöz vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s.500.

²⁶² Kutlu, "Mürcie", *DİA*, XXXII, ss. 41-45.

²⁶³ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 83.

²⁶⁴ Nesefî, *Tabşıratü'l-Edille*, II. s. 368.

²⁶⁵ Nesefî, *Tabşıratü'l-Edille*, II. s. 368.

²⁶⁶ Kutlu, "Mürcie", *DİA*, XXXII, ss. 41-45.

Aslında Mürcie'nin genel kabul görmüş bu görüşünün daha sonraları Ehl-i Sünnet tarafından temel görüş olarak benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.3. Mu'tezile'de Tekfir

Sözlükte, ayrılmak, uzaklaşmak ve bir tarafa çekilmek manasına gelmektedir. Mu'tezile, itikâdî İslâm mezheplerinden birinin adıdır. Kurucusu Vâsıl İbn Ata'dır. Vâsıl büyük günah meselesinde hocası Hasan Basrî ile aynı görüşü paylaşmadığından, arkadaşlarıyla birlikte O'nun meclisini terk etmişler, bu yüzden, ayrılanlar ve yan çizenler anlamında Mu'tezile denmiştir. Kendilerini ehl-i adl ve ehl-i tevhîd diye isimlendiren Mu'tezile, kaderi ve Allah'ın sıfatlarını reddettikleri için Kaderiyye ve Muattıla isimleriyle de anılmıştır.²⁶⁷

Mu'tezile'nin hicrî ikinci asrın başlarında İslâm âleminin itikâdî, siyasî, felsefî, kültürel ve fikrî hareketlerle çalkalandığı bir dönemde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mu'tezile yabancı din ve felsefe akımlarına karşı İslâm akaidini savunmuştur. Mu'tezile'nin genel olarak üzerinde birleştikleri ve kendi düşüncelerinin sistematik hale gelmesinde temel ilke kabul ettikleri beş önemli ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; tevhîd, adl, va'd ve vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker dir.²⁶⁸

Mu'tezile'nin, kelâm ilminin temellendirilmesine büyük katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Cedel metodunu kullanan, tefekkür ve muhakemeye önem veren, muarızlarına karşı kesin deliller kullanan, akla ve nakle aynı ölçüde değer veren ve tartışma yöntemlerini geliştiren bir tutum izlediği görülmektedir.

Mu'tezile İslâm dünyasında ortaya çıkan Müşebbihe, Mücessime, Haşviyye ve Râfıza gibi sapık cereyanların iddialarını çürüttüğü gibi dıştan gelen ulûhiyyet ve Nübüvvet münkirlerine karşı da kelâmî metodlarla karşı çıkmıştır. Bu anlamda İslâm toplumunun bilim, akıl, mantık, felsefe ve kültür hayatına olumlu katkılarda bulunmuştur.²⁶⁹

²⁶⁷ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2006, ss. 391-401; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 229-230; Karagöz vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s.451.

²⁶⁸ Karagöz vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s.451.

²⁶⁹ Karagöz vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 451.

Mu'tezile imanı, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve birtakım vecibeleri işlemek olarak tanımlar. Buna göre amel imanının bir parçasıdır. Bu sebeple onlara göre büyük günah sahibi ne mümin nede kâfirdir. Bu iki mertebe arasında Fâsık denilen bir mertebededir. "el-menziletü beyne'l-menziletayn" olarak meşhur olan bu görüş Mu'tezilenin beş esasından biridir. Mu'tezileye göre büyük günah işleyen tevbe etmeden ölürse, kalbinde imanı olsa da kâfir olarak ebedi cehennemliktir.²⁷⁰

Mu'tezileye göre sâhib-i kebîreye (büyük günah işleyen) mümin denilemez. Çünkü işlemiş olduğu büyük günahtan dolayı kötülenmiş, lânetlenmiş ve aşağılanmıştır. Oysaki şeriatta övülmüş, tazim edilmiş kimse için mümin denir. Öyleyse büyük günah işleyen kimse mümin değildir. Ancak bu kimseye kâfir de denemez. Zira büyük cezayı hak edene kâfir denir. Kâfirler dünyada müslüman kadınla evlenme, mirasçı olma, müslüman mezarlığına gömülme gibi bir takım haklardan mahrum kılınmışlardır. Oysaki büyük günah işleyenler için böyle bir şey söz konusu değildir. Öyleyse o kâfir değildir.²⁷¹

Her ne kadar Mu'tezile ile Hâricîler arasında büyük günah işleyeninin durumu hakkındaki görüşleri aynı gibi ise de, iki bakımdan bir birbirinden ayrılmaktadır.

1. Hâricîlere göre büyük günah işleyen kâfirdir, bu nedenle ebedi cehennemliktir. Mu'tezileye göre ise fâsıktır. Tevbe etmeden ölürse ebedi cehennemlik olur.

2. Mu'tezileye göre, cezanın ebedi olabilmesi için günahın büyük olması gerekir. Hâricîlere göre ise her tâat imanının bir parçasını teşkil ettiğinden dolayı her günah kişiyi küfre sokar. Bu nedenle ebedi cehennemlik olur²⁷²

Nesefî, Mu'tezilenin büyük günah işleyen kişinin durumu hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmektedir: Büyük günah işleyen kimse ne mümindir ne de kâfir, bilakis o kimse fâsık olarak isimlendirilir.²⁷³

Büyük günah işleyen kimse, şayet tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemlik olur. Büyük günah işleyen kişi küfrü gerektiren bir inkârda bulunmadığı için kâfir olmayacağı gibi işlediği günah sebebiyle imanda da kalmaz. Bu iki mertebe arasında bir yerde bulunur. Mu'tezile'ye göre bu kişi fâsık diye

²⁷⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 86.

²⁷¹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 86-87.

²⁷² Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 86-87.

²⁷³ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 368-369.

nitelendirmektedir. Fâsık ise tövbe etmeden öldüğü takdirde ebediyen cehennemde kalır.²⁷⁴

Mu'tezile'ye göre, Allah'ın va'd ve va'îinde durmaması söz konusu olmaz. Bu sebeple dünyada iyilik yapanları mükâfatlandırması, günah işleyenleri de cezalandırması zorunludur. Allah'ın emirlerine uyup işlediği büyük günahlardan tövbe etmiş olarak ölenler âhirette mükâfatı hak eder, büyük günahlardan tövbe etmeden ölenler ise cehennemde ebedî olarak kalır. Ancak bunların azabı kâfirlerinkinden daha hafif olacaktır.²⁷⁵

Nihai olarak Mu'tezilenin tekfir konusundaki genel kabul görmüş görüşünü şu şekilde özetlemek mümkündür: Mu'tezile, büyük günah işleyen kimse tevbe etmeden ölürse ebediyen cehennemlik, şayet tevbe ederek ölmüş ise cehennemlik olmaktan kurtulmuş olacağını ifade etmektedir.

Her insanın sevabı da günahı da olabilir. İnsanların günahından dolayı tekfir edilmesi doğru değildir. Allah kulun pişmanlıkla ettiği tevbeyi kabul edebilir. Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in getirdiği esaslara inanan birine mümin değilsin demek, doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

2.5.4. Şîa'da Tekfir

Sözlükte “tabi olmak, desteklemek; şâyi olmak çoğalmak” anlamlarındaki şiyâ kökünden türemiş şîa kelimesi "tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” manasına gelmektedir.²⁷⁶

Terim olarak ise, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâdından belli kişilere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.²⁷⁷

Kur'an'da da bu anlamda kullanılmaktadır.²⁷⁸ Mezhepler tarihinde Şîa; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören, onu nass ve tayinle “meşru” halife kabul eden; ondan sonraki

²⁷⁴ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 368-369.

²⁷⁵ Çelebi, “Mu'tezile”, *DİA*, XXXI, s. 396.

²⁷⁶ Mustafa Öz, “ Şîa ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 111-114.

²⁷⁷ Öz, “ Şîa ”, *DİA*, XXXIX, ss. 111-114.

²⁷⁸ Hicr, 15/110; Meryem, 19/69.

halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inananların ortak adı olmuştur. Şîa'nın, çıkışı hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte Rasûlüllah'ın vefatından sonra veya Hz. Osman'ın şehadeti ya da Cemel ve Sıffin vak'alarından sonra ortaya çıktığı söylenmektedir.²⁷⁹

Şîa'nın kendi arasında, İmâmiye, Zeydiyye, Gâliye ve ismaâliyye (Keysaniye ğâliye içinde değerlendirilebilir) olmak üzere dört ana gruba ayrılmış olduğu, ayrıca kendi aralarında da çeşitli gruplara ayrıldığı görülmektedir.²⁸⁰

İmâmiye tekfir konusunda çok aşırı davranmış, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının ardından Hz. Ali'ye (v. 40/661) bey'at etmedikleri için sahâbeyi tekfir etmiştir.

Zeyd b. Ali (v. 122/740)'ye uyanların oluşturmuş olduğu grubun adı Zeydiyye olarak isimlendirilmektedir. Bunlara göre, büyük günah işleyen kimse Mu'tezilede olduğu gibi tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacaktır.

İmâmet meselesinde Zeydiyye, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini tanıyan ve sahâbeyi tekfir etmeyenler (bunlar zeydiyyenin selefini teşkil edenler) ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetini kabul etmeyen dolayısıyla devlet başkanı olarak Hz. Ali'ye bey'at etmediklerinden dolayı Sahâbeyi tekfir edenler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Bunlar Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'ye bey'at etmedikleri gerekçesiyle cennetle müjdelenmiş olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve Haz. Ömer'i tekfir etmektedirler.²⁸¹

Hz. Ebû Bekir ve Hz.Ömer'in halifeliğini reddedenler kendi aralarında Cârûdiye, Süleymâniye ve Butriyye olmak üzere gruplara ayrılmışlardır. Bunların tamamı Hz. Ali'ye (v.40/661) devlet başkanlığı hususunda bey'at etmediklerinden dolayı Sahâb-i Kirâm-ı tekfir etmektedirler.

Cârûdîler devlet başkanlığı meselesinde Sahâbenin tamamını Hz. Ali'ye bey'at etmedikleri gerekçesiyle tekfir etmişlerdir. Bu durum Cennetle müjdelenmiş Sahâbeyi de kapsamaktadır. Bu konuda hiçbir ayırım yapmamışlardır.

Sümeniyye ise, Sahâbe Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e bey'at ederek hata etmiştir. Hz. Osman'ın Hz. Ali'den imâmeti gasbettiğini iddia ederek Hz. Osman'ı

²⁷⁹ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 620.

²⁸⁰ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 91.

²⁸¹ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 91.

tekfir etmişlerdir. Süleymânîler Talha (v.36/656), Zübeyr (v.36/656) ve Hz. Âişe (v.58/678) 'yi de (r.a) tekfir etmişlerdir.

Butriyye ise, imâmet konusunda Süleymâniye gibi düşünür ancak Hz. Osman hakkında mümin midir değildir noktasındaki hükmün Allh'a havale edilmesi gerektiğini düşünür.

Süleymâniye ve Büttriyye, Cârûdiyyeyi Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i tekfir ettiği için tekfir etmektedirler.

Ğâliye de tekfir konusunda aşırı davranış sergilemiş ve bu gruba mensup olanlarda Sahâbeyi tekfir etmişlerdir.

İmâmiyenin on iki imam silsilesinin altıncısını teşkil eden Ca'fer es-Sadık'ın (v.1487/765) ölümünden sonra imâmetin büyük oğlu İsmâ'il'in soyuna ait bir hak olduğunu iddia eden, bu nedenle imâmiyeden ayrılarak yeni bir fırka olarak ortaya çıkan İsmâ'ilîler de Hz. Ali'ye bey'at etmeyen herkesi tekfir etmektedirler.²⁸²

Sonuç olarak, Zeydiye'nin, büyük günah işleyen kimsenin “tevbe etmeden ölürse” ebedî cehennemlik olur görüşü hariç tutulacak olursa Şîa'nın tekfir meselesini Ehl-iSünnet'in fikhî bir mesele olarak gördüğü imâmet konusunda kullandıkları görülmektedir. Şî'anın tekfir'i, sadece karşıt gruplar için değil, kendi iç grupları için de kullanmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁸³

2.5.5. Ehl-i Sünnet'de Tekfir

Ehl-i Sünnet Sözlükte, “mânevî alanda çizilen yolu benimseyenler” anlamına gelmektedir. Literatürde çok yaygın bir kullanım olan Ehl-i sünnet, Ehlü's-sünne ve'l-cemâa ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Buradaki sünnet, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm'ın temel konularını anlama ve benimsemeyi ifade etmektedir. Cemaat ibaresinin ne anlama geldiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Genel kabul görmüş anlayışa göre, İslâm'ı bir bütün olarak sonraki nesillere aktaran ashap cemaatini ifade etmektedir. Bu durumda Ehl-i sünnet ibaresinden, “Hz. Peygamber

²⁸² Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, ss. 91-94.

²⁸³ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 94.

ile ashap cemaatinin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler” olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁴

Hiz. Peygamber’in ortaya koyduğu yolu benimseyenler anlamına gelen Ehl-i Sünnet, imân, İslâm ve hak yolunda olan ya da Kitap ve sünnete uygunluğu kabul edilen bir mezhebe tabi olanlar için kullanılan bir kavram olup bunlar, Selefiyye, Mâtürîdîyye ve Eş’ariyye olduğu kabul edilmektedir.²⁸⁵

Tekfir meselesi, kelâm ve mezhepler tarihinde en çok ehemmiyet verilen ve en çok tartışılan konulardan biridir. Çünkü bu durumun, kişiyi dinî ve dünyevi bütün haklardan mahrum bırakan belirleyici bir özeliği bulunmaktadır. Bu nedenle Müslüman birisini tekfir etmek, çok güç ve nazik bir meseledir.²⁸⁶

Tekfir meselesi başlangıçta büyük günah işleyen müminin dinden çıkıp çıkmadığı konusuyla sınırlı kalırken mezheplerin teşekkülünden sonra mezhep mensupları neredyese her konuda kendileri için muhalif kabul ettikleri her kesimi tekfir etmeye çalışmışlardır. İslâm âlimleri, Hiz. Muhammed’in Peygamberliğini inkâr eden bütün din mensuplarının kâfir sayıldığı ve bunları tekfir etmeyen tekfir edilmesi gerektiği noktasında birleşmiştir.²⁸⁷

Ayrıca İslâm’ın ana ilkelerine aykırı inançları benimseyen ve Gâliyye içinde zikredilen Bâbekiyye, Bâtıniyye, Beyâniyye, Hâbitıyye, Hulûliyye, İbâhiyye, Karmatîler, Meymûniyye, Mukannaiyye, Sebeiyye, Seb’iyye, Tenâsühiyye, Yezîdîler gibi aşırı fırkaların tekfir edilmesi hususunda da âlimler ittifak etmiştir.²⁸⁸

Tekfire en çok başvuranlar Hâricîler, Mu‘tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye mensupları olduğu anlaşılmaktadır. Bunların hem kendi içlerindeki bazı grupları hem de diğer muhalif mezhep mensuplarını tekfir etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Ehl-i sünnet âlimleri Ehl-i kibleyi tekfir etmeme noktasında hassas davrandıkları görülmektedir. Ancak söz konusu hassasiyetin her zaman tam olarak gösterilemediği de gözden kaçmamamıştır. Bu bağlamda Selefiyye’nin Eş’ariyye ve

²⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 525-530.

²⁸⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 78.

²⁸⁶ Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 97-98.

²⁸⁷ Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, ss. 525-530.

²⁸⁸ Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, ss. 525-530.

Mâtürîdiyye'ye bağlı kelâmcıların yanı sıra Sûfiyye gruplarını, Sünnî kelâmcılarının da Selefiyye mensuplarını bazı noktalarda tekfir ettikleri anlaşılmaktadır.²⁸⁹

Tekfirin tespiti, iman kavramına yüklenen anlamla alakalı bir durumdur. Bu nedenle Ehl-i Sünnet'in tekfir hakkındaki görüşünün anlaşılabilmesi için iman anlayışının belirlenmesi önem arz etmektedir.²⁹⁰

Ehl-i Sünnet'in kurucuları olarak kabul edilen İmam Eş'arî ve İmam Mâtürîdî'ye göre, iman kalbin tasdikinden ibaret olup, dil ile ikrar zorunlu değildir.²⁹¹ Ebu Hanife'ye göre ise iman, kalbî tasdik ve dil ile ikrardır. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet'e göre ameller imana dâhil değildir. İlahi emir ve yasaklara uysun ya da uymasın bunları inkâr etmediği sürece Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiklerini kalben tasdik eden kişi mümindir. İlâhî emirleri yerine getirmeyenler tekfir edilemezler. Bu nedenle Ehli Sünnet, ehli kıbleden birinin zina, hırsızlık, şarap içme gibi günahlardan dolayı tekfir edilmesini kabul etmez. Ancak zina, hırsızlık ve benzeri büyük günahlardan birinin haram olduğunu kabul etmeyerek işlerse onun küfrüne hükmeder.²⁹²

İmam Gazzâlî'ye göre, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun resulü olduğuna iman edenleri küfür ile suçlamaktan kaçınmak gerekir. Çünkü tekfir'i gerektirecek tek ölçüt tekziptir. Tekzibin olmaması tekfirin de olmayacağı sonucunu zorunlu hale getirir.²⁹³

Ehl-i Sünnet, genellikle ehli kıblenin tekfirine cevaz vermez. Tekfir edilmek için bir takım şart ileri sürmektedir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: a) Allah'tan başka ilah olduğuna veya O'nun bazı şahıslarda bedenleştiğine inanmak. b) Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmek veya onu zemmetmek ve küçümsemek. c) İlâhî emir ve yasakları kabul etmemek ve Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu şeylerin bir kısmını inkâr etmektir.²⁹⁴ Bu nedenle Ehl-i Sünnet'in, birinin ancak söz konusu durumlarda tekfir edilebileceği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

²⁸⁹ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, ss. 525-530.

²⁹⁰ Hilmi Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy., 40, 2013, ss. 163-186.

²⁹¹ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 404-4011; Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *AÜİFD*, ss. 163-186.

²⁹² Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *ATÜİFD*, ss. 163-186.

²⁹³ Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *ATÜİFD*, s. 168.

²⁹⁴ Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *ATÜİFD*, s. 168.

Ehl-i sünnet, bid'at ehlini dinin temel inanç esaslarını kabul ettiğinden tekfir etmez. Onların ehl-i bid'at olarak görülmeleri, benimsedikleri temel inanç esasları anlama ve yorumlamada hata ettiklerindedir. Bu nedenle bu durum te'vil ve içtihat hatası olarak kabul görmeye imkân verir. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet tarafından tekfir etmez.²⁹⁵

Ebû Hanîfe ehl-i kıblenin tekfir edilemeyeceğini bir esas olarak ortaya koymaktadır. Ebû Hanîfe'nin bu esası genellikle bütün Sünnî âlimlerce kabul edilmiştir. Ancak Ehl-i Bid'at mensuplarının aşırı tekfir faaliyetleri ve eleştirilerine Ehl-i Sünnet mensuplarınca karşılık verirken Ebû Hanîfe'nin koyduğu kurala uyulmadığı da gözden kaçmamaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri içinde tekfire en çok başvuran grup muhafazakâr Selefîyye olduğunu söylemek mümkündür.²⁹⁶

Sünnî anlayışın İslam dünyasında büyük çoğunluğa sahip olması, diğer mezheplerin zayıflaması veya ortadan kalkması sebebiyle ilk dönemlerde çok yaygın olan tekfir meselesi zaman içerisinde eski gündemini koruyamamıştır.²⁹⁷

Sonuç itibarıyla kaynakların incelenmesi neticesinde Ehl-i Sünnet'in, genel anlamda tekfire karşı olduğu anlaşılacakla beraber, bazen birbirlerini, bazen de diğer fırkaları tekfir ettiği görülmektedir. Hatta İmam Gazzâli, Hanbelilerle Eş'âriilerin, Eş'âriilerle Mu'tezilenin karşılıklı olarak birbirlerini tekfir ettiklerini ifade etmektedir.²⁹⁸

2.5.6. Nesefî'ye Göre Tekfir

Nesefî en önemli eseri *Tabsıra*'da bu konuyu el-Ahkâm fi'l-Esmâi ve'l-Ahkâmi ve'l-Va'di ve'l-Va'idi başlığı altında detaylıca incelemektedir. İlk dikkat çeken husus yaygın terminolojiden farklı olarak, Nesefî'nin mürtekibü'l-kebair şeklindeki mukterifi'l-kebâir tabirini tercih etmiş olmasıdır.²⁹⁹

Nesefî'nin, öncelikle kendisinin de mensup olduğu Ehl-i Sünnet'in görüşünü zikrettiği, ardından da önde gelen İslam mezheplerinin bu konudaki görüşlerinden detaylıca bahsettiği; daha sonra da bu görüşleri red sadedinde karşıt görüşler ortaya

²⁹⁵ Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği", *ATÜİFD*, s. 169.

²⁹⁶ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, ss. 525-530.

²⁹⁷ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, ss. 525-530.

²⁹⁸ Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği", *ATÜİFD*, s. 169.

²⁹⁹ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 368.

koyduğu görülmektedir. Neseî, muhtemelen Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde bu konuyu bu kadar detaylı bir şekilde ele alan birkaç müelliften birisidir.

Neseî konuyla ilgili olarak kendisinin de kani olduğu görüşü savunurken Ehl-i Hak tabirini kullanmaktadır. Büyük günah işleyenle ilgili Ehl-i Hakkın görüşünü ortaya koyarken, diğer Hanefî-Mâtürîdî müelliflerde şahit olduğumuz bir hususa onun da dikkat çektiğini görmekteyiz ki o da şudur: Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup müellifler, Neseî’de de görüldüğü üzere, mesela Hariciler gibi genellikle konuyu, ‘bir mümin büyük günah işlerse’ şeklinde bir genelleme şeklinde ele almaz; “bir mümin büyük günah irtikâp etse ve fakat bunu söz konusu fiilin haram olduğunu inkâr ettiğinden ya da bu günahı küçümsediğinden değil (*ğayra müstahillin ve müstahiffin*), aksine nefsine hâkim olamadığından yapmış olsa” durumu ne olur şeklinde bir kayda bağlı olarak ortaya koymaktadırlar. Neseî de aynı usulle konuyu ortaya koymakta ve cevap olarak da böyle bir kişinin günah işlemeden önceki hali üzere “mümin olarak kalmaya devam ettiğini” ifade etmektedir.³⁰⁰

Neseî’nin meseleyi detaylıca ele almadan önce bu konuda ortaya koyduğu temel prensiplerden birisi de şudur: Bir kişi hangi yoldan mümin olmuşsa ancak onun aksine bir şey yaparak kâfir olur: yani şehadet getirerek mümin olan bir kimse ancak bu şehadetin inkârı ile kâfir olur.³⁰¹

Tekfir tartışmalarında diğer mezheplerle Hanefî-Mâtürîdîlerin mukayese edildiğinde bu ayırımın şöyle önemli bir farklılığa yol açtığı görülecektir: Mesela Hâricîler böyle bir ayırım yapmamakta ve fakat bu konuda Hâricî alt gruplar, ya katı bir tutum takınarak herkesi doğrudan tekfir etmekte ya da İbâdiyye gibi bazı Hâricî alt gruplarda görüldüğü üzere böyle bir tavrın sürdürülebilir olmadığını görüp çözüm olarak bazı tevellere ve yeni kategorilere başvurmak zorunda kalmışlardır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Hanefî-Mâtürîdîler baştan büyük günah işlemenin kişiyi küfre götürmesini, işlenen günahın haram oluşunu da inkâr etme şartına bağladıkları için, onların yeni tevil ve zorlama yeni kategorilere ihtiyacı olmamıştır.³⁰²

³⁰⁰ Neseî, *Tabstratü’l-Edille*, II. ss. 368-396.

³⁰¹ Neseî, *Tabstratü’l-Edille*, II. s. 368.

³⁰² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. T. Izutsu, *İslamda İman Kavramı*, ss.80-85.

Bu bağlamda Hanefiler Mürcie ile aynı görüşte oldukları ithamıyla karşı karşıya kalmışlardır. Hanefilerin bu itham karşısında nasıl bir tavır takındığı ile ilgili yapılan çalışmalarda, onların ana hatlarıyla şöyle bir görüş benimsedikleri görülmektedir: Bazı Hanefi müellifler böyle bir benzerliği doğrudan reddetmektedirler. Nesefî örneğinde görüldüğü gibi bazı Hanefi müellifler ise benzerliği kabul etmekte ve fakat Mürcie'yi yeknesak bir grup olarak görmemekte ve ikiye ayırmaktadırlar: Hanefilerle aynı çizgide olan iyi Mürcie (*memduha*) ve el-Mürcie el-Habise. Nesefî bu ikinci gruba mensup olanların kabul edilemez görüşler öne sürdüklerine ve “tıpkı kâfirlere hiçbir hasenatın fayda vermeyeceği gibi; hiç bir müslümana da işlediği günahın zarar vermeyeceğine (*es-seyyietü la tadurru maa'l-iman*)” inandıklarına işaret etmektedir. Mürcie ile ilgili bu ayrımı yapan diğer Hanefi-Mâtürîdî eserlerde olduğu gibi Nesefî'nin *Tabsıra*'sında da bu ikinci grubun temsilcisi olarak müfessir Mukatil b. Süleyman gösterilmektedir.³⁰³

Nesefî, bu bağlamda irca kelimesini tehir olarak anlar ve Ebu Hanife'nin Mürcii olarak isimlendirmesinin nedenini, onun mürtebib-i kebîrenin durumunu Allah'ın meşietine havale etmesi olarak gösterir. Dolayısıyla Hanefi-Mâtürîdîlerin büyük günah işleyeninin durumu konusundaki tavrının (Ebu Hanifenin tavrını da delil göstermek suretiyle) bu kişileri tekfir etmemek yönünde olduğuna işaret eder.

Hanefi literatürde Ebu Hanifenin büyük günah işleyenlerin tekfir edilip edilmeyeceği ile görüşü ele alındığında ve genel tavrın tekfir etmeme yönünde olduğu ortaya konulduğunda, bu durum kaçınılmaz olarak, az önce de bahsettiğimiz gibi, Hanefilerin Mürcieyle aynı çizgide oldukları ithamını gündeme getirmiştir. Zira bilinmektedir ki Mürciiler büyük günah işleyeni tekfir etmemekte, böyle birinin imanının kâmil olduğunu söylemektedirler.

Bu konuya değinen araştırmacılarında haklı olarak vurguladıkları gibi³⁰⁴, öyle görülüyor ki, Hanefi Mâtürîdîler, Mürcie ile ilgili yapılan bu ayırım sayesinde büyük günah işleyenler hakkında aşırı müsâmahakâr bir tavır takınan ve eleştirilen

³⁰³ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 368. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. İbrahim Hakkı İnal, “Hanefi-Mâtürîdîlerde Ebu Hanife'nin Mürciiliği problemi” , *İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi*, Kurav Yayınları, Bursa : 2005, I, sss. 60-66

³⁰⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 368. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. İnal, “Hanefi-Mâtürîdîlerde Ebu Hanife'nin Mürciiliği problemi” , *İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi*, I, ss.60-66; Ayrıca bkz. aynı müellif “Presentation of the Murji'a in İslamic Literature” Manchester 2002. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Mürcii grupla aynı çizgide olmadıklarını ifade edebilme imkânına kavuşmuş olmaktadır.

Nesefi ilgili bölümün takip eden sayfalarında sırasıyla önde gelen diğer İslam mezheplerinin tekfir konusuyla ilgili görüşlerini zikretmekte ve az önce işaret ettiğimiz Hanefi-Mâtürîdî görüş ekseninde bu mezheplerin konumunu değerlendirmektedir.

İlk olarak incelediği mezhep Mu'teziledir. Ona göre, Mu'tezilîler mürtekib-i kebîrenin ne mümin ne de kâfir olduğuna, aksine fâsık olduğuna inanmakta *el-menzile beyne'l-menziletayn*'de bulunduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca, Mu'tezileyeye göre mürtekib-i kebîre eğer tevbe etmeden ölürse Cehennemde ebedi olarak kalacak ve kendisine imanı ve tâati fayda vermeyecektir. Affedilmesi ve mağfiret edilmesi de söz konusu olmayacaktır. Diğer taraftan küçük günah işleyenler ise mümin olarak kabul edilmektedir; eğer kebâirden sakınırsa küçük günahlarının mağfiret edilmesine hak kazanmış olur. Küçük günahlar yüzünden Allah'ın onu cezalandırması caiz değildir.³⁰⁵

Görüşleri tahlil ve tenkit etmeden sadece ana hatlarıyla bahsettiği sıralamada Nesefi ikinci olarak Hâricîlerden bahseder. Ona göre, Hâricîlerin cumhuru "Allah'a isyan edenin küfre gireceğine ve bu fiili işleyenin kâfir olacağına ve böyle bir kişinin de büyük ya da küçük günah işlesin Cehennemde ebedi olarak kalacağına" inanır. Bazları böyle bir kişinin müşrik olacağını söylerler. Nesefi bazı Hâricîlerin ise küçük günah, büyük günah ayırımı yaptığını işaret etmekte ve bunların ancak büyük günah işleyenlerin Cehennemde ebedi kalacağına inandıklarına dikkat çekmektedir.³⁰⁶

Nesefinin, Hâricî alt gruplardan Necedat fırkasının lideri Necde el-Hanefî'nin "mürtekib-i kebîrenin Cehennemde ebedi kalmayacağına günahı nispetinde azap çekeceğine, cezasını çektikten sonra Cennete gideceğine" inandığına dikkat çekmektedir. Nesefinin Hâricîleri yeknesak bir grup olarak görmeyip aralarındaki farka dikkat çekmesi ve bu arada Necedat fırkasıyla ilgili görüşü Hanefi-Mâtürîdîlerle aynı olmasına bakmadan objektif bir şekilde ortaya koyması dikkate değer bir husus olarak görülmelidir. Hâricîlerle ilgili olarak modern araştırmalarda dahi bu ayırma, ya ihmal neticesinde ya da kasıtlı olarak dikkat edilmeksizin Hâricîlerin toptancı bir yaklaşımla yaftalandığı hatırlanacak olursa, Nesefinin, ilk

³⁰⁵ Nesefî, *Tabıratü'l-Edille*, II. ss. 368-369.

³⁰⁶ Nesefî, *Tabıratü'l-Edille*, II. ss. 368-369.

dönemde ortaya çıkan mezhep kavgalarının yansımalarının hâlâ görüldüğü o dönemde, farklı Hâricî grupların tekfir konusunda farklı görüşlere sahip olduğuna dikkat çekmesi üzerinde durulması ve takdir edilmesi gereken bir husustur.

Nesefinin anlatımında dikkat çeken bir diğer husus da ele aldığı mezhebin görüşlerine mesnet teşkil eden delilleri aktarmasıdır. Nesefiye göre, büyük ya da küçük günah işleyen herkesi tekfir eden Hâricîler bu görüşlerine dayanak olarak ayetlerde geçen *isyan* kavramını mesnet kabul etmekte ve bu bağlamda isyan edenlerin durumuyla ilgili ayetleri referans olarak kabul etmektedirler. Söz konusu ayette³⁰⁷ Allah'a ve Resulüne isyan edenler ebedi olarak Cehennemde kalmakla tehdit edilmektedirler.

Mu'tezilenin görüşünü ve dayanaklarını özetle aktaran Nesefi şunları söylemektedir: Mu'tezilîler insanların mürtekb-i kebîre konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını iddia etmektedirler. Bazılarına göre, böyle birisi kendisinde tasdik olması hasebiyle mümindir; günah irtikâb etmiş olması sebebiyle de fâsıktır. Haricilere göre mürtekb-i kebîre kâfirdir. Hasan-ı Basri'ye göre ise münafık-fâsıktır. Bu tablo karşısında Mu'tezilîler, ümmetin *fâsık* ismi konusunda ittifak ve fakat mümin, münafık ya da kâfir diye niteleme konusunda ihtilaf ettiği düşüncesinden hareketle, "biz de ümmetin üzerinde ittifak ettiği isim olan fâsık ismini kullanmayı, üzerinde ihtilaf olan mümin, kâfir, münafık nitelermelerine tercih ettik"³⁰⁸ demektedirler. Ayrıca Mu'tezilîler, bir kimse hakkında habis bir sıfat "fâsık", "facir" gibi nitelermeler kullanıldıktan sonra artık böyle bir kimse hakkında güzel bir isim olan (el-esma et-tayyibe) mümin vasfının kullanılmayacağını ifade etmektedirler. Tıpkı Hâricîlerden bahsederken olduğu gibi Mu'tezilenin makul sayılabilecek görüşlerini eleştirmeden önce objektif bir şekilde ortaya koyması dikkate değer bir husustur.

Nesefinin Mu'tezile konusunda da mezhep içindeki farklı görüşlere işaret ettiğine şahit olmaktayız. Yukarıda özetlediğimiz temel Mu'tezilî görüşten farklı olarak, bazı Mu'tezilî grupların büyük günah işleyenlerin affedilmesin de hikmete uygun olduğuna inandıklarına işarete eder.³⁰⁹

³⁰⁷ Nisâ, 4/14.

³⁰⁸ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. ss. 370-371.

³⁰⁹ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II. s. 371.

Bu özetten sonra, Nesefi, *Tabşıra*'da, Hanefi-Mâtürîdîler'in görüşlerini detaylarıyla ele almaya başlamaktadır. Müellifimiz konuya genel bir prensipten hareketle başlamaktadır ki o da şudur: “İman tasdik demektir ve bu kavramın zıddı tekziptir. Dolayısıyla, bir kişi imanı tekzip ile değiştirmedığı sürece mümin olarak kalmaya devam eder; tıpkı ayakta olan bir kimsenin halini değiştirip oturmadığı sürece hâlâ bu kişiye ‘ayaktadır’ dememiz gibi. Ayrıca tekzip ile tekfir arasında ara bir kategori yoktur; olsa olsa şüphe kategorisi olur ki bu da zaten küfür demektir. Dolayısıyla el-menzile beyne'l-menzileteyn muhaldir.”³¹⁰

Görüldüğü gibi Nesefi argümanlarını Mu'tezile'yi göz önünde bulundurarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla doğal olarak eleştirmesini beklediğimiz kavramlardan birisi de fâsık kavramıdır. Müellifimiz, fâsık Allah'ın emirlerine uymayan ya da emirlerine muhalefet eden kişiye verilen isimdir; yoksa *cuhudun* ya da *tekzibin* karşılığı değildir.³¹¹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Nesefi, mürtekib-i kebîrenin bu günahı, haram oluşunu inkâr sebebiyle ya da alaya almak kastıyla işlemekle, gafletten ve şehvetten kaynaklanarak işlemek arasındaki ayırımı dikkat çeker. Dolayısıyla mürtekibi kebîre işlediği günaha rağmen kendisinde tasdik devam ettiği kişidir; zira tasdik hâlâ devam etmektedir. Tasdik varsa o zaman tekzip yok demektir. Nesefi temel argümanını bu temel üzerine kurmaktadır.

Nesefi'nin ele aldığı diğer Mu'tezilî görüş, onların “üzerinde ittifak edilen fâsık terimini tercih ettiklerini, ihtilaf edilen mümin ve kâfir kavramlarını” kullanmaktan kaçındıkları şeklindeki iddialarıdır.

Nesefi görüşlerin sahih olanının fâsîd olanından ayırt edilmesi için delilleriyle birlikte ortaya konulması gerektiğini vurguladıktan sonra, tekfir konusunda kendi savunduğu görüşü (bunu *ma zehebe ileyhi Ehlü'l-hak* diye ortaya koymaktadır) temellendirmeye başlamaktadır. Nesefinin bu konuyla ilgili görüşü ortaya koyarken, Hanefi-Mâtürîdîlerin görüşünü izah ettiği durumlarda, mezhep adı değil de Ehl-i hak demesi dikkat çekicidir. Bu durumun mezhepler tarihi literatüründe yaygın olduğu bilinen bir husustur; zira hemen her mezhep kendilerinden bahsettiğinde Ehl-hak olduğunu ifade ederek başlamaktadır.

Nesefi'ye göre mürtekib-i kebîrenin mümin olarak kalmaya devam ettiğinin delillerinde birisi *va'id* ya da uyarı içeren ayetlerde, müminlere söz konusu büyük

³¹⁰ Nesefî, *Tabşıratü'l-Edille*, II. ss. 372-373.

³¹¹ Nesefî, *Tabşıratü'l-Edille*, II. ss. 372-373.

günahı işlememeleri söylenirken dahi “ya eyyühellezine amenû la takrabu’s-salâte ve entüm sükârâ”³¹² şeklinde hitap edilmekte; yani, hâlâ mümin olarak kabul edildikleri vurgulanmaktadır. Hucurât Suresinde,³¹³ bir başka ayette, müminlerden iki taife kıtal yaptığıında aralarında sulhu sağlayın denilmekte ve dolayısıyla büyük günah olan kıtalin de kişiye mümin olmaktan çıkarmadığına işaret edilmektedir. Benzer şekilde hicrete katılmamanın günah olduğu söylenmiş ve fakat ayette bu durumdan bahsedilirken (*vellezine amenû ve lem yuhâcirû*)³¹⁴ buyurularak bu durumun imana zarar vermediğine dikkat çekilmiştir.³¹⁵

Ayetlerden getirilen bu delillerin ardından Nesefî konunun bir başka boyutuna dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: “Ümmet ehl-i kıbleden vefat eden bir kimsenin cenaze namazını (büyük günah işleyip işlemediğine bakmaksızın) kılmış, kendisine rahmet ve mağfiret dilemiştir.”³¹⁶ Bu delil Ehl-i Sünnetin bu konuda muarızlarına karşı serdettiği en yaygın delillerden birisidir.

Muhtemelen Mu’tezileye cevap olmak üzere, Nesefînin daha sonra meselenin başka bir boyutuna dikkat çektiğini görmekteyiz ki o da mürtekib-i kebîrenin ahiretteki durumu hakkındadır. Burada müellifimiz, bu konuda savunduğu temel prensibi tekrar ederek tekzip fiili dışında hiçbir günahın kişiyi imandan çıkarmayacağı anlayışını hatırlatmakta; ardından da ‘bir çok ayette ‘müminlere işledikleri sevaba karşılık cennetin vaad edildiğini (*innellezine amenû ve amilu’s-sâlihâti lehüm cennat..*);³¹⁷ dolayısıyla büyük günah işlese de bir kişinin hâlâ mümin kalamaya devam ettiğini ve bu yüzden de Cennet *vadine* müstahak olduğunu öne sürmektedir.

Murtekib-i kebîrenin tevbe etmezse, Cehennemde ebedi kalacağı yönündeki Mu’tezilî iddia ile ilgili olarak Nesefî *Tabıra*’da şunları ifade etmektedir: Allah ayette hasene işleyenlere on kat ecir vereceğinden bahsetmektedir. Mümin bir kimse hasenelerin en hayırlısı olan tasdiki yerine getirmiştir. İşlemiş olabileceği hiçbir büyük günah *cuhud/küfr* seviyesine ulaşmaz. Diğer taraftan müellifimiz Mu’tezilîlere Allah’ın vai’ dinden dönmeyeceği prensibini hatırlatmakta ve vaidinden

³¹² Nisâ, 4/43.

³¹³ Hucurât, 49/9.

³¹⁴ Enfal, 8/72.

³¹⁵ Nesefî, *Tabıratü’l-Edille*, II. ss. 374-375.

³¹⁶ Nesefî, *Tabıratü’l-Edille*, II. s. 375.

³¹⁷ Burûc, 85/11.

dönmeyeceğine göre, birçok ayette³¹⁸ açıkça ortaya konulan iyilik yapan müminlere yönelik vadinden dönmesi nasıl mümkün olabilir sorusunu sormaktadır. Büyük günah işleyenlerin ahirette günahlarının affedilebileceğine işaret eden Nesefi, Allah'ın isimleri arasında *ğafur/ğaffar* ve *afiv* isimlerinin olduğunu ve bu isimlerinin geçtiği birçok ayetin bulunduğuna dikkat çeker. Allah'ın kendisini gerçek olmayan sıfatlarla nitelemesi muhal olduğuna göre müminleri günahkâr olsalar da affetmesi mümkündür. Aksine eğer affetmesi ve mağfiret etmesi söz konusu olmasaydı Allah'ın kendisini bu sıfatlarla nitelemesi muhal olurdu.³¹⁹

Nesefi, Mu'tezilenin ayetlerde bahsedilen *ğafur/ğaffar* sıfatları, büyük günahlardan kaçınan ve fakat küçük günah işlemiş olanlar için söz konusu olduğu şeklindeki görüşünün temelsiz olduğunu söyler. Bunu izah sadedinde şunları söylemektedir: Mağfiret, işlediğinden dolayı azabı hak edeni bundan kurtarmak demektir. Yoksa, azab edilmesi zaten caiz olmayan kişi söz konusu olduğunda affetmek ve mağfiret etmekten bahsetmek zaten anlamsız olur. Mesela *ibaha* görüşünü savunanlar için bu ihtimaller söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere, Nesefi ana hatlarıyla imanın, tekfir, fısk, mağfiret, Cehennemde ebedi kalma, Mürcie vb. konularda bilinen Hanefi-Mâtürîdî çizgiyi devam ettirmektedir. Konuları daha önceki Hanefi-Mâtürîdî âlimlerden daha detaylı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca diğer mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini aktarırken, takındığı tavrın -polemik içermekle beraber- deha esnek bir üslup olduğu söylenebilir.

³¹⁸ Kehf, 18/107; Burûc, 85/11; Beyyine, 98/7; Sebe, 34/37; Zilzâl, 99/7-8; Nisa, 4/124; Mümin, 40/40; En'am,67160.

³¹⁹ Nesefî, *Tabstratü'l-Edille*, II. ss. 375-376.

SONUÇ

Hz. Peygamberin vefat etmesinin ardından Müslümanlar arasında birtakım dini, siyasi ve toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Söz konusu olayların akabinde meydana gelen Cemel ve Sıffin savaşları sonucunda Müslümanlar birbirlerini öldürmüşlerdir. İslam âlemi içinde yaşanan bu acı ve talihsiz hadiseler beraberinde büyük günah problemini ortaya çıkarmıştır. Bu konuların tartışılması, iman ve küfrün mahiyeti ve sınırlarının açıklığa kavuşturulmasının gerekliliğini gündeme taşımıştır. Sonuçta bu konular, İslam toplumunda acilen çözülmesi gereken bir problem ve en çok tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir.

Kelâmî ekollerin ve mezheplerin iman-tekfir konusunda farklı anlayışlara sahip olmalarının hiç şüphe yok ki çok çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemli denebilecek olanı, ilgili nasların farklı yorumlanmasıdır. İlgili naslar, bağlamına bakılmadan ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuş, buna bağlı olarak da ortaya konan çözüm önerileri farklı şekillerde tezahür etmiştir. Bu anlayış farklılığının diğer sebeplerinden birisinin de, o dönemdeki kelâmî ekollerin ve mezheplerin içinde buldukları sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal şartların da katkısının olduğu anlaşılmaktadır.

İslam Düşünce tarihi geleneğinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan müelliflerden birisi de, hicrî beşinci yüzyılda yaşayan, Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî kelâm mezhebini geliştiren ünlü bir âlim olan Ebü'l-Muîn en-Nesefî'dir. Kendisi, İmam Mâtürîdî'den sonra Mâtürîdî ekolünü sistemleştiren bir âlim olarak kabul edilmektedir.

Nesefî'nin, en önemli eseri olan *Tabsıra*'sında, iman ve tekfir hakkındaki tartışmalara bakış açısı, bu konuda Sünnî tasavvurun kavranması noktasından büyük önem arz ettiği görülmektedir. Nesefî, iman ve tekfir konularını ele alırken, zaman

zaman alıntı yaptığı Mâtürîdî ile paralel görüşler serdetmekle birlikte, bazı konularda özgün bir yaklaşım tarzı sergilemektedir.

Nesefî, imanın mutlak manada kalbî tasdikten ibaret olduğunu ifade etmektedir. Onun imanı değerlendirirken amellerden bağımsız değerlendirdiği ve amelleri imanın bir parçası olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Nesefî, mukallid'in mümin olduğunu, imanının sahih ve geçerli olduğunu ifade etmektedir. Ancak imanın aklî bir delile dayandırılması gerektiğini söylemeyi de ihmal etmemiştir. Çünkü îtikâdî konularda tereddüte düşmeyi önleyebilmek için bunun lüzumlu olduğuna vurgu yapmaktadır.

Nesefî'ye göre iman, tasdikten ibarettir. Tasdik ise, kendisinde artış olmayan unsurlardan biridir. Kendisinde artış olmayan şeyde, onun yok olması dışında bir eksiklik olmaz. Onun mislinin ona eklenmesi dışında onda artış da olmaz. Dolayısıyla amelleri imana eklemek suretiyle iman artmaz. Günahları işlemekle de iman eksilmez. Zira her iki halde de tasdik onlardan önce olduğu gibi var olmaya devam etmektedir.

Nesefî'ye göre büyük günah işleyen kimse kâfir değil, mümindir. Çünkü iman, inanılması gereken dînî esasları kalp ile tasdik etmektir. O halde bir mümini imandan, ancak, bu tasdike aykırı olan bir şey çıkarabilir. Bu nedenle büyük günah kalpteki tasdike aykırı olmadığından mümini imandan çıkarmış olmaz.

Nesefî, gerçek iman varken “ben inşallâh müminim” diyen kişinin sözünü, gerçekte ayakta durma ve oturma varken “inşallâh ben ayaktayım, inşallâh ben oturanım” diyen kişinin sözüne benzetmektedir. Bu da böyle bir şeydir. Onlardan bir kişi istisna yapmadan, “imanım hakır” der ve kendisini vasıflayarak, “ben inşallâh müminim” derse onun bu sözünün hiçbir manası yoktur. Çünkü onun imanı oturmak gibidir. Oturmak gerçekleştiği zaman kişi oturan olduğu gibi, iman da sâbit olduğu zaman o kişi gerçek te mümin olur.

Nesefî'ye göre, imanın karşıtı küfür olup mecaz olarak başka şeye denilse bile küfür, tekzip ve inkâr etmektir. Küfür, dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını, başka bir ifadeyle, inanılması gereken, dinin aslından olan şeylerden herhangi birini kalben tasdik etmemektir. Hz.Muhammed (sav)'in Allah'tan getirdiklerine ve dinden olduğu zaruri

olarak bilinen haber ve hükümlerden birine veya daha fazlasına kalbin inanmaması, tasdik etmemesidir.

Nesefî'ye göre iman ve küfür, sadece kalpte gerçekleşmektedir. Kişinin söylem ve eylemleri ise, kalpteki var olan aslın delilleri ve göstergeleridir.

Nesefî'nin iman-tekfir konusundaki görüşleri, mensubu bulunduğu Hanefî-Mâtürîdî söylemi yansıtmakla birlikte, kendisinin yer yer konuya yeni açılımlar getirdiği, diğer mezheplere karşı sergilediği tavrın yer yer seleflerinden daha müsâmahakar bir görüntü arz ettiği söylenebilir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda Nesefînin bu konularda sergilediği tutumun belirli bir mezhep özelinde –mesela Mutezile- detaylıca ele alınmasının iman-tekfir konusuyla ilgili tartışmalara ciddi katkısının olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemül-Müfehres li-elfâzıl- Kur'âni'l Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1996.
- AKBULUT, Ahmet, “İlk Devir Siyasi Olaylarının Müslüman Düşüncesine Etkileri”, *İslami Araştırmalar*, V/1, 1991, ss. 38-44.
- ALPER, Hülya, “Münâfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 565-568.
- ARDOĞAN, Recep, “Kelâmî Açından İmanın Mahiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXXI/1, 2005, ss. 47-80.
- ATAY, Hüseyin, “*Mukaddime*”, (*Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-dîn*), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- AYDIN, Ali Arslan, “İslam'da Büyük Günahlar ve Tekfir Mes'elesi”, *Diyanet Dergisi*, XIV/4, 1975, ss. 197-201.
- BEBEK, Adil, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 163-164.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- ÇELEBÎ, İlyas, “Mu'tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 391-401.
- _____; *İlmihal*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Yayınları, 2006.
- EN-NESEFÎ, Ebû'l Muîn, *Tabsiratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, Hüseyin Atay (c.I, Tenkidli Neşir), Hüseyin Atay- Şabab Ali Düzgün (c.II, Tenkidli Neşir), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004-2003, s.38-39.

- _____; *Bahru'l-Kelâm (Mâtürîdî Akâidi)*, Ramazan Biçer (çev.) İstanbul : Gelenek Yayınları, 2010.
- ET-TANCÎ, Muhammed b. Tavîr, "Abû Mansûr al- Mâtürîdî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/ 1, 1955, ss. 1-12.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 169-175.
- GÜRHAN, Mine, "Tanrıbilim Açısından Tekfir" (*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), ss. 1-126.
- İNAL, İbrahim Hakkı, "Hanefi-Mâtürîdîlerde Ebu Hanife'nin Mürciiliği problemi" , *İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi*, Bursa, Kurav Yayınları, 2005. I, ss. 60-66.
- _____; "Presentation of the Murji'a in İslamic Literature" *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Manchester, 2002.
- İBN MANZUR, Ebû'l-Fadl-Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, XV, Beyrut: Dârü's-Sadr, T.y.
- KARAAĞAÇ, Hilmi, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy., 40, 2013, ss. 163-186.
- KARAGÖZ, İsmail-KARAMAN, Fikret-CANBULAT, Mehmet-GELİŞGEN, Ahmet-URAL, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5.Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- KAYA, Eyyüp Said, "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 461-465.
- KILAVUZ, Ahmed Saim, *İman-Küfür Sınırı*, II. Baskı, İstanbul: Marifet Yayınları, 1989.
- KUTLU, Sönmez, "Mürchie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 41-45.
- MACÎT, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya: Damla Matbaacılık, 1992.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, Bekir Topaloğlu (Terc.), Ankara: 2002.

- MÜSLİM, Ebû'l Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu'l- Müslim* I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- ÖZ, Mustafa, “ Şîa ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, ss. 111-114.
- Öz, Mustafa, İLHAN, Avni, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000. ss. 201-203.
- ÖZCAN, Hanifi, “Mâtürîdi’ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXIX/3, 1993, ss.85-100.
- PEZDEVÎ, EbûYusrMuhammed, *Ehl-iSünnetAkâidi*, Şerafeddin Gölcük (Çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- SAKARYA,Adem,“Ebû'l-Muîn En-Neseî'nin İman ve İslam Anlayışı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), ss.1-90.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, VI. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- SARIKAYA, Adile,“Ebû'l-Mu'în En-Neseî'nin Tabsıratü'l-EdilleAdlı Eserinde Yer Alan Hadislerin Tahrici”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss. 1-142.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 212-214.
- _____; “küfür”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 533-536.
- _____; “İlhad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 90-92.
- ŞENTÜRK, Lütfi, “İman ve Küfür”, *Diyanet Dergisi*, XXVII/4, 1991, ss. 3-16.
- TAFTAZÂNİ, Sa'düddin, *Şerhu'l-Akâid*, Süleyman Uludağ (Çev.), İstanbul: Dergah Yayınları,1999.
- TAŞPINAR, Halil, “İman ve İslam Terimlerine Kur'an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXX /4, 2004, ss.7-30.

- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- TOPALOĞLU, Bekir ve ÇELEBİ, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi yayınları (İSAM), 2010.
- ÜZÜM, İlyas, “İstisna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2001, ss. 392-393.
- YAVUZ, Yusuf Şevki , “Tekfir”, *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*, XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2011, ss. 350-356.
- _____ ; “Bahru'l-Kelâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 516.
- _____ ; “Ebû'l-Muîn en Neseî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss.568-570.
- _____ ; “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 525-530.
- _____ ; “Fâsık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss. 202-205.
- YAZICIOĞLU, M. Said, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara: AkidYayınları, 1988.
- _____ ; “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Neseî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, 1985, ss. 281-298.
- YILDIZ, Harun, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.
- YURDAGÜR, Metin, “Ebû'l- Muîn en-Neseî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet Dergisi*, XXI/4, 1985, ss. 27-43.

ÖZGEÇMİŞ

Şafak ÇATAL 01.11.1961 Tarihinde Vezirköprü’de doğdu. Boyabat İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İş İdaresi Bölümünden 1992, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 2009 yılında mezun oldu. 2014 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisansını tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığının Yurtiçi ve Yurtdışı teşkilatlarında çeşitli görevlerde (İmam hatip, Memur, Şef ve Eğitim Uzmanı) bulundu. 1989-1994 Yılları arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde ve 2006-2011 Yılları arasında da Almanya Frankfurt Başkonsolosluğu Din Hizmetleri Ataşeliği çalışma bölgesinde Din görevlisi olarak görev yaptı. Almanyada bulunduğu süre içerisinde hazırlamış olduğu “Entegrasyon Yerleri Olarak Camilerin Fonksiyonelliği” başlıklı Doktora Projesi Heidelberg Üniversitesinde kabul edildi. Mezuniyetinden bu yana Samsun İl Müftülüğü Eğitim Uzmanı olarak görev yapan Şafak ÇATAL iyi derecede Almanca ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E Mail : safak.catal@googlemail.com